

Újpesti

2007. december XIV. évfolyam 4. sz.

Helytörténeti Értesítő

Dehiszen ezek itt már a hetvenes évek! Konszolidáció a javából! Az épületen (melynek történetét, ha vázlatosan is, végigkövettük itt, az idei címlapokon) persze nem látszik meg, ugyanúgy áll, rezzenéstelen arccal (mondjunk inkább homlokzatot), de ez nem is csoda: az újpesti városháza addigra annyi mindent látott már, hogy meg se rezdült, bármi kerüljön is a szeme elé.

Itt, egyébként, egészen békés a kép, tágas a tér, csendes a világ. Földszintes,

kisvárosias. Egy-két autó, bicikli, gyalogosok, növények. Valahol, a kép mögött, a városháza lépcsőjén egy fiatal pár siet lefelé: tíz perce sincs, hogy kimondották a boldogító igent. Ijedten-büszkén fogják egymás kezét. Rövidesen feltűnnek majd a kapu előtt, elkészül egy fotó, az ifjú ara messzire hajítja csokrát. Nem sejtik még, mit rejt a következő három évtized, mosolyuk megmerevedik a lassan sárguló fényképeken. Jövőjük múlttá lesz, része egy különös város múltjának. □ *Jolsvai András*

Száz éve történt...

Az újpesti sajtó 1907. negyedik negyedévi írásaiból idézünk

„Alig pár hete, hogy Ujpest a rendezett tanácsú városok köze emelkedett, máris elég erőt érez magában, hogy czélszerű és szükséges közintézmények és közművek létesítésével és fejlesztésével a város közönségének szellemi és anyagi jólétét előmozdítsa. Az újpesti polgármester e célból arra kéri szegedi kollégáját, hogy az ottani közintézmények és közművek létesítésére, fentartására és hasznosításra vonatkozó terveket, szabályrendeleteket, programokat, jövedelmi kimutatásokat bocsássa rendelkezésére. A polgármester természetesen készséggel bocsátja Ujpest rendelkezésére a szükséges adatokat s az esetleg tanulmányozás végett Szegedre utazó szakközegek kalauzolásáról is gondoskodni fog.” (Ujpesti Közlöny, október 6.)

„Kossuth Ferencz az újpesti iparosokért. A kereskedelemügyi miniszter az újpesti állami faipari szakiskolában (Árpád út 131.) szaktanárok vezetése mellett f. év november havában ácsok, lakatosok, kőművesek és asztalosok részére külön-külön tanfolyamokat rendez. A tanfolyamok részben mesterek, részben pedig segédek részére nyílnak meg és 4-5 hónapig tartanak oly időben, amikor iparosainkat a kenyérkeresettől nem vonják el. A tanfolyamok látogatása díjmentes és tekintettel azon céljukra, hogy városunk iparosainak szellemi és gyakorlati képességét óhajtják emelni, részünkről is kíváncsnak tartanók, ha azokra minél nagyobb számban jelentkeznenek.” (Ujpesti Közlöny, október 13.)

„Az újpesti Világosság páholy épülete teljesen elkészülve várja a felavatást. Az építkezés a nyár folyamán indult meg és Földes építész vezetése mellett ugy belső berendezés, mint külső kiképzés dolgában, a legmagasabb igényeket kielégítve már teljesen készen áll. A szabadkőművesek Lőrinc-utcai szerény, de sikerült hajlékával egy szép középületet nyert Ujpest város.” (Ujpest, november 17.)

„Parcellázás Ujpesten. A délről Budapest székesfőváros határa, keletről a budapest-ujpest-rákospalotai villamosvasut pályatesté, nyugatról pedig a jelenlegi községi temető kerítése által határolt és 4330 négyszögöl kiterjedésű temetőterület telekkönyvileg Ujpest község, mint erkölcsi testület tulajdonába teljesen ingyen tehermentesen és minden szolgalmi korlátozás nélkül megy át. [...] Kijelenti Ujpest község képviselőtestülete, hogy ezzel az adománnyal gróf Károlyi László minden további iskolaépítési vagy hozzájárulási és fentartási kötelezettség alul ebből a telekfelosztásból kifolyólag mentes lesz. [...] Tekintettel arra, hogy a jelen alkalommal a városnak templom, paplak és iskola céljaira, ugyszintén temetőcélokra adományozott terület az összes jelenleg szóban forgó vagyis: 1. a Vasut utca menti; 2. a Gyáli-tó menti; 3. a Karácsonyikerti parcellázás céljaira, illetve annak alkalmából adományoztatott, a városi képviselőtestület kijelenti, hogy ezen területeknek bármikori parcellázása alkalmából a fenti czimeken további területek ingyenes szolgáltatására parcellázó telektulajdonos nem kötelezhető.” (Ujpesti Közlöny, november 24.)

„Az újpesti m. kir. állami polgári leányiskola igazgatóságánál a nm. vall. és közokt. Miniszter úr rendelete folytán az újpesti áll. polg. leányiskolában felnőttek számára iparművészeti tanfolyam nyílt meg. Ezen tanfolyamon a jelentkező nők elsajátítják a bársonyvasalást, faégetést, bőr- és egyéb díszmunkák készítését. Tandíj nincs.” (Szabad Hon, december 1.)

„A Palota-Ujfalun létező államvasuti főműhely telephez vezető szárnyvonal, valamint az Ujpest belterületén a Mária – Ősz – Viola – Széchenyi – és Vasut utczákon át épített körforgalmi vonal f. év december 18-án megejtett műtan rendőri bejárás után f. é. december 19-én adatik át a körforgalomnak.” (Szabad Hon, december 22.) (Összeállította: Szöllősy Marianne)

Újpesti

2007. december XIV. évfolyam 4. sz.

Helytörténeti Értesítő

**Az Újpesti Helytörténeti
Alapítvány lapja**

Alapító szerkesztő:
KADLECOVITS GÉZA

A szerkesztőbizottság elnöke:
DR. SIPOS LAJOS

A szerkesztőbizottság tagjai:
HIRMANN LÁSZLÓ
DR. KÖRÖS ANDRÁS
NEUFELD GYÖRGYNÉ
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Szerkesztő:
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Munkatársak:
IVÁNYINÉ KONRÁD GIZELLA
KÖRÖS ANIKÓ
KRIZSÁN SÁNDOR
DR. SALLAI JÁNOS
SZÖLLŐSY MARIANNE

Számunk szerzői:
BERDA JÓZSEF *költő*
HIRMANN LÁSZLÓ *tanár*
IVÁNYI JÁNOS *okleveles építőmérnök*
IVÁNYINÉ KONRÁD GIZELLA
okleveles építőmérnök
JOLSVAI ANDRÁS *író, szerkesztő*
JOZEFKA ANTAL *vegyésszármazékok*
DR. KRISKA GYÖRGY *egyetemi
adjunktus (ELTE)*
KRIZSÁN SÁNDOR *gyűjteménykezelő*
DR. KUBINYI ANDRÁS *történész*
LŐRINCZ RÓBERT *könyvtáros*
MOLNÁR ISTVÁN GÁBOR *operatőr*
SZÖLLŐSY MARIANNE
helytörténetgyűjtemény-vezető

Szerkesztőség:
1043 Budapest, Tavasz u. 4.
Tel.: 231-6000, fax: 369-5351
Kiadja: Ady Endre Művelődési
Központ
Lapterv: BANGA FERENC
Műszaki szerkesztő:
GELLÉRT KATALIN
Nyomdai kivitelezés:
NAGY ÉS TÁRSA
Felelős vezető: SZÜCS ERNŐ

A Városháza 1978-ban (részlet)

1	JOLSVAI ANDRÁS <i>A hetvenes évek</i>
	Múltidéző
2	<i>Száz éve történt... Az újpesti sajtó 1907. negyedik negyedévi írásából idézünk</i>
	Összeállította SZÖLLŐSY MARIANNE
	Tanulmány
4	DR. KUBINYI ANDRÁS <i>Újpest községgé alakulása 1831-1849</i>
	Közlemények
8	JOZEFKA ANTAL <i>Volt egyszer egy bőrpar</i>
11	IVÁNYI JÁNOS <i>Egyháztanács, tanítás, temetés</i>
15	KRIZSÁN SÁNDOR <i>Újpest közlekedése a várossá nyilvánítás előestéjén, 2. rész</i>
17	MOLNÁR ISTVÁN GÁBOR <i>Az újpesti Barakktelep</i>
20	LŐRINCZ RÓBERT <i>Egy képeslap története</i>
23	IVÁNYINÉ KONRÁD GIZELLA <i>Berda József: Képzeltetés</i>
24	DR. KRISKA GYÖRGY <i>Emberi gyász, szitakötő-végzet Megtévesztett szitakötők a Megyeri temetőben</i>
	Híres újpestiek
26	HIRMANN LÁSZLÓ <i>Mildenberger Márton</i>
	Interjú
29	SZÖLLŐSY MARIANNE <i>Egy újpesti úszó- és vízipóló bajnok emlékezete</i>
32	Helytörténeti hírek

Újpest községgé alakulása 1831–1849

Mildenberger Márton budafoki származású kocsmáros 1831-ben engedélyt kapott, hogy a pesti határkocsmák közelében, de már a Károlyi uradalom területén, a Gyáli patak torkolata táján sörfőzdét és kocsmát létesítsen. A Mildenberger-féle sörfőző a későbbi Újpest első háza lett. 1831-ben azonban – a jelek szerint ugyancsak Mildenberger kezdeményezésére – egy másik település is alakult a káposztásmegyeri pusztán. A Dunától északkeleti irányban egy alacsony homokos dombhát húzódott. Ez körülbelül a mai Váci út, Megyeri út, Fóti út és Attila utca közötti területnek felelt meg, és központja a mai Baross utca lehetett. Az uradalom ezt a területet kihasította a megyeri pusztából, és 1831. április 15-én vállalkozóknak adta 32 év időtartamra szőlőtelepítés céljából bérbe. 262 fertályt (egy fertály = 400 négyszögöl) osztot-

tak szét 39 bérlő között. A legnagyobb szőlőterület Mildenberger Mártonnak jutott: 30 fertály, azaz 12 000 négyszögöl. Az új telepesek még abban az évben hegyközséget alapítottak, amelynek első bírása Mildenberger lett. A szőlőhegyet a földesúrról (Károlyi István gróf) Istvánhegynek nevezték, 1833-ban pedig felépítették Szent Istvánról elnevezett kápolnájukat.

Az 1810-es évtizedben a Károlyi grófok nagysurányi, Nyitra megyei birtokán a Löwy család talpbőrüzemet létesített, amelynek vezetését – apja halála után – 1823-ban Löwy Izsák vette át. Testvére, Bernát viszont 1825-ben sógorával együtt Komáromban létesít hasonló üzemet. Bernát ötlete volt, hogy a testvérek helyezzék át „gyárukat” Pestre, ez elé azonban az ottani bőrös céh akadályokat gördített. Bár Nagysurányt a Károlyi testvérek 1827-es osztásánál Károlyi Lajos kapta, a káposztásmegyeri pusztát viszont a fóti uradalom részeként Károlyi Istvánnak jutott, Fóton az a Burg Károly volt a jószágkormányzó, aki valamikor Nagysurányban volt gazdatiszt, és akihez a Löwy testvéreket szoros szálak fűzték. Így azután a Löwy-féle „gyár” a Mildenberger-féle sörfőző mellé került.

Újpest „alapítójaként” egyaránt emlegetik Mildenberger Mártont és a Löwyeket. Nézetünk szerint nem választhatjuk el őket egymástól: Mildenberger érdeme nemcsak az, hogy ő építette fel Újpest első házát, hanem az is, hogy ez jól menő sörfőző üzem és vendéglő is volt, ami viszont biztosította a két Nyitra megyei kereskedőtökés cég jószemű vezetőit, hogy itt kockázatmentesen állíthatják fel vállalkozásukat. Löwyék nélkül viszont nem növekedhetett volna meg hirtelen a telep lakossága nagysurányi és más zsidó kézművesekkel és kereskedőkkel, akikhez rövidesen keresztények is társultak.

A kialakuló telepet eleinte különbözőképpen nevezték: Kismegyer, Káposztásmegyeri Új Gyarmat, míg végül az Újpest név vált általánossá, amelyet valószínűleg – ezzel programot is adva – Löwy Izsák talált ki. A gyorsan fejlődő telep háztulajdonosainak 1837-ben a földesúr az italmérési jogot is átengedte: ez és a hivatásos kocsmárosok nagy száma Újpesten

Károlyi István gróf (Carl Goebel litográfiája)

azt mutatja, hogy mind a kirándulók, mind a helyi lakosság száma nőtt.

1840 elején az uradalom összeírása már 15 házbirtokost és 29 zsellért tüntet fel. Más források alapján 1840 előtt 40 férfira maradt adatunk. (Őket ismerjük név szerint a forrásokból.) Közülük négyen még 1840. január 1-je előtt meghaltak. Az adatok nem teljesek, sok adat hiányzik, így például nyolc személynek csak a nevét ismerjük. A vallási megoszlás mutatja, hogy a zsidók nagy szerepe ellenére, a pestinél kisebb megkötöttségű elérhetőségek másokra is hatottak. 332 férfi közül csak 11 izraelita vallású. Különösen érdekes a származáshely és az előző lakhely különbsége. Származásilag az ismert férfiak egyharmada külföldi, egy másik harmada pedig a Felvidék nyugati részéről származott. Ezt zömében a nagysurányi zsidók tették ki, a lakosság egyötöde ebből a helységről származott. Ezzel szemben az ismert férfiak kétharmadának Pest vagy annak közvetlen környéke volt az előző lakhelye; azaz Újpestre főleg a fővárosban nehezen boldoguló személyek költöztek. Nem érdektelen foglalkozási megoszlásuk sem. S foglalkozásukról ismert férfiak közel kétharmada iparos, egynegyede pedig kereskedő vagy kocsmáros volt. Az iparosok között a fa-, bőr- és építőiparral foglalkozók száma volt a legjelentősebb, ami egyrészt a Löwy és Neuschlosscégek működésével, másrészt az új település okozta építési konjunktúrával volt kapcsolatban.

Bár az uradalom már korábban adott ki valamennyi háztulajdonosára érvényes rendelkezéseket, mégis a közte és az újpesti lakók közti jogviszonyt valószínűleg egyéni szerződések szabályozták. Újpest és a tőle még független Istvánhegy addig legelőterületként csak minimális jövedelmet hozott, most az istvánhegyi szőlők után évi 851 forint bért kapott, míg Újmegyér (Újpest) után 1839-ben 1095 forint 40 krajcár jövedelemhez jutott.

Az újpesti házépítők közül nem mindenki telepedett meg a „gyarmaton”. Talán a háziurak fele pesti polgár vagy pesti lakos volt, akik felismerték, hogy az újpesti házépítés kedvező tőkebefektetési lehetőség számukra. Több lakásos házakat emeltek, ahová jogilag zsellérként költöztek az Újpesten szerencsét próbáló kézművesek, kereskedők.

1840 tavaszán az uradalom vezetésége elérkezettnek látta az időt arra, hogy a település jogviszonyait pontosan meghatározza. Az eddig egyedi megállapodásokban meghatározott jogviszonyokat általánosította, ezenfelül a község lakóinak korlátozott autonómiát biztosított. Bár formailag szerződés jellegű, a valóságban a község és lakosai jogainak és kötelességeinek a földesúr által egyoldalúan megállapított összeírása az 1840-es újpesti „alapítólevél”. Lényege az uradalom feudális földesúri jogainak erőteljes biztosítása egyrészt, másrészt gazdasági téren néhány olyan rendelkezés, me-

Újpest (Neupesth) és a környező települések 1852-ben. Pest, Buda, Óbuda és környéke térképe (részlet)

lyek inkább a kapitalista fejlődés irányába mutatnak.

A földesúr ugyan kiosztotta a háztelket, azonban fenntartotta tulajdonjogát, és évi bért követelt meg a telek után. A feudális struktúrába az újpestiek formailag mint majorsági zsellérek illeszkedtek be. A feudális földtulajdonnak „szerződés” általi elismertségével tudta biztosítani a Károlyi család, hogy 1848 – a jobbágyfelszabadítás – után sem változott meg a jogi helyzet, és a kapitalista viszonyok között is élvezhette az újpesti bevételeket. Újpest ugyan községi önkormányzatot nyert, azonban az előjáróságot csak az uradalom jelöltjei közül választhatták, a községi közgyűlésen viszont a vétójogot élvező urasági képviselő elnökölt. A községi bíróság csak egészen kis ügyekben volt illetékes, nagyobb adóssági ügyekben már a földesúr által kinevezett egyebíró (az uradalmi ügyész) ítélkezett. A lényegesebb ügyek azonban a földesúri úriszék hatáskörébe tartoztak.

Mint látjuk, a Károlyi-uradalom vezetősége gondosan ügyelt a földesúri jogokra, és

A nagykárolyi gróf Károlyi család címere. 1712-ben nyertek grófi címet Károlyi Sándor (1669–1743) révén

erre annál is inkább szüksége volt, mert a többi szerződési pontban viszonylag haladó jellegű rendelkezések meghozatalára kényszerült. Kimondja az általános ipar- és kereskedelmi szabadságot, bármely gyár alapítását vagy ipar gyakorlását minden megkötés nélkül engedélyezi, eltiltja a céhek alapítását és az ipart megszorító kiváltságlevelek szerzését. Gyorsított bírói eljárást hoz létre adósságügyekben, hogy ezáltal is könnyítse a hitellelhetőségeket. Az iparos-kereskedő jelleg fenntartásának célja magyarázza azt az intézkedést, hogy csupán beltelkeket osztanak ki, külsőségeket nem. Vállásra és nemzetiségre való tekintet nélkül engedélyezi bármely házbirtokos beválasztását a községi vezetőségbe (amennyiben az uraság jelölte tisztére).

A lakosság ugyan hihetetlenül nagy fluktuációt mutatott, azaz gyorsan cserélődött, az emelkedés ténye mégis nyilvánvaló. Megnőtt a házak szám is. 1839-ben 13, 1842-ben pedig már 28 házbirtokosról olvasunk, ez nyilván a „szerződés” hatására vezethető vissza. Egy 1852-es kimutatás már 53 házról tud.

A kézművesség struktúrájában is változás következett be. A faipar (amely nyilván a Neuschloss-féle faanyag-kereskedelemmel is összefügg) nemcsak megőrizte, növelte is arányát. Érdekes a ruházati ipar hirtelen megugrása, ami részben a lakosság helyi ellátásából is következett, de valószínűbb, hogy elsősorban a pesti vásárok, illetve megrendelők számára dolgoztak. Érdekes, hogy a bőriparban foglalkoztatottak száma ugyan nőtt, de arányszáma erősen csökkent, ami talán azt jelenti, hogy a Löwy-féle gyár egyelőre el tudta nyomni a konkurenciát.

A kézművesek zöme önálló kisiparos volt. Többségükben a céhekből kiszorult kontárok, akik mesterjoghhoz nem jutottak. Újpesten, amennyiben volt saját munkaeszközük, a „szerződés” értelmében szabadon gyakorolhatták iparukat, minden hivatalos megerősítés nélkül mesterként dolgozva, még – amennyiben erre módjuk volt – legényeket és inasokat is foglalkoztathattak. Ezek az újpesti „kontárok” főleg Pestre dolgoztak. A fésűsök, gombkötők, kártyakészítők nem élhettek volna meg a pesti piac nélkül.

Természetesen nem volt minden Újpestre szakadt vándorló mesterlegénynek arra lehetősége, hogy itt mesterré váljon, különösen

nem olyan iparágakban, ahol a munkaeszközük beszerzése nagyobb összegbe került. Ezek azután éppúgy legényként, majdnem azt mondhatni fizetett bér munkásként helyezkedtek el, mint a városokban, sőt a helyzetük tulajdonképpen még rosszabb is volt, hiszen a céhek – igaz, egyre gyengülő – összetartó ereje is hiányzott. Számuk igen magas lehetett Újpesten, hiszen nem ritka a két-három legényt alkalmazó mester. A községgé alakulás utáni első évtized viszonylag gazdagon fennmaradt peres iratanyagában szinte állandóan szerepelnek. Egyrészt a források világosan mutatják, hogy a mesterek és legényeik közti régi, feudális jellegű, patriarchális kapcsolat Újpesten már a múlté. Azok a mesterek, akik pedig egy-két éve maguk is hozzájuk hasonló vándorlegények voltak, úgy zsákmányolták ki legényeiket, ahogy tudták. Igyekeztek vasárnap is dolgoztatni, uzsorakölcsönrel tették tönkre őket, visszatartották bérüket stb. Néha még a legényekkel ellenséges községi bíróság is kénytelen volt intézkedni valamely legény sérelme miatt. Ami különben teljesen érthető is volt, mert előfordult, hogy a legények jogos sérelmükért erőszakkal vettek maguknak elégtételt.

Az uradalom ezért is igyekezett az útlevéllal, bizonyítványokkal nem rendelkező, szökevény, megbízhatatlan egyének bevándorlását szigorú rendelkezésekkel megakadályozni, de ezen intézkedések gyakori ismétlődése mutatja, hogy nem sok eredménnyel. Munkaerőre szükség volt, és a mesterek nem mindig törődtek azzal, hogy ki honnan és miért jött, csak álljon szolgálatba. Viszont a közrend fenntartása a birtokos mestereknek is érdeke volt, igaz, ez elég nehezen ment. Nincstelen, a hanyatló feudalizmus viszonyai között létalapjuktól megfosztott és ezért a felettes hatóság számára veszélyt képező emberek alkották Újpest lakosságának többségét!

Az első tanácsot 1840. április 5-én választották. Bíró Löwy Izsák lett, tanácsbeli Neuschloss Bernát, jegyző Holló József. 1841. január 17-én már bővült a tanács: pénztárosként Mildemberger Márton, tanácsbeliként Farkas István is a vezetőségbe került. A tanács létszáma a közölt adatok szerint nem volt állandó. Leszámítva az első évet, a bírón kívül 4, 6, 8 esküdt, tanácsbeli ült a község vezetőségében. A jegyző általában, de nem mindig, egy-

ben tanácstagnak is számított. Sajnos, csak tizennégy tanácstag foglalkozását ismerjük 1849-ig ezt a tisztet viselő húsz személy közül. Nem számítva a két-két Löwy és Neuschloss, valamint Mildenbergert, a többi iparos volt: asztalos, nyerges, hentes és egy kocsmáros.

Az első években az uradalom támogatása és vagyonuk a bevezető réteggel szembeni újpesti ellenállás ellenére is biztosította zavartalan uralmukat, ami érthető is volt, hiszen a tisztújításkor csak a házbirtokosok szavazhattak. Az évi választás ellenére ténylegesen korlátlan időre választották a bírót és tanácsbeliket, hiszen csak halál, betegség vagy önkéntes lemondás esetén választottak új személyt. Úgy látszik azonban, hogy a negyvenes évek második felében az eredeti vezető réteg hatalma megingott, ami nyilván a Löwy-Neuschloss csődnek és Mildemberger halálának is következménye volt. Egyrészt teljesen új személyeket találunk, feltehetően olyan tehetős egyéniségeket, akik csak akkor vettek maguknak házat Újpesten, másrészt bejutott a tanácsba a tanács addigi legélesebb ellenfele, Rózsa György hentesmester.

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc nem sok változást hozott Újpesten, jogi helyzete nem változott, a polgárok továbbra is a Károlyi grófok bérlői maradtak, 1849-ben és 1850-ben még mindig az uradalom képviselője elnökölt a közgyűlésen.

Mégis egy korszak végét zárta le 1848–49: a községgé alakulás korszakát. Megszilárdult a község szervezete, kialakultak a később Újpesten oly jellemző iparágak, és mindez a feudalizmus keretei között olyan feltételeket biztosítva fejlődött, amely zökkenőmentesen mehetett át a kapitalizmusba. Kissé lelassult az újpesti lakosság nagymérvű fluktuációja, megjelent az új vezető réteg, amely majd évtizedekig irányítja a helység életét: 1850-től már a korábbinál rendezettebb viszonyok közé kerülhettek az ideköltözők. □

*A tanulmány teljes szövege az Újpest. 1907–2007 című kötetben olvasható. Ezzel az írással a 2007. november 9-én, 79 éves korában elhunyt Dr. Kubinyi András történészre, az MTA tagjára emlékezünk.

JOZEFKA ANTAL

Volt egyszer egy bőripar

Amikor az 1830-as években már kezdtek megjelenni az első házak is azon a területen, amelyet most már Újpestnek hívunk, az első betelepülők között egyre több tímármesterséget űző iparost találunk. Az első, akiről írásos emlék is maradt, Löwy Ignác volt. Az ő bizonyítványa 1834-ben kelt.

Az 1830-es években megjelent a Wolfner dinasztia megalapítója, Wolfner Gyula, aki elsőként kért bőrgyár-alapítási engedélyt. A gyár 1908-ban már ezer munkást foglalkoztatott. Államosítás után ez lett a Táncsics Bőrgyár. 1887-ben bőrgyárat alapított Mauthner Mihály és testvére (ennek műszaki igazgatója Wiegner Antal, a Nobel-díjas Wiegner Jenő édesapja volt); a gyár az államosítás után Újpesti Bőrgyár néven működött.

1928-ban alapította egy már működő tímárság helyén Csillag Tibor a Csillag Bőrgyárat, a Finombőrök Gyára elődjét. A Díszműbőrgyár jogelődje, a Hirsch A. Jakab Bőrgyár 1930-ban létesült. 1910-ben hat, 1930-

ban pedig már tizenhat bőrgyárat számolhattunk Újpesten.

Az államosítás után lényegében csak ez az előbbi négy gyár működött Újpesten, a többiek és a kistímárságok eltűntek vagy beolvadtak.

1963-ban összevonták az ország területén működő összes bőrgyárat. Megalakult a Bőripari Vállalat. Ennek központja a Táncsics Bőrgyár területén felépített új irodaházba került. Ekkor rövid időre ez a gyár a Központi Gyár nevet kapta. Ennek lett 1. számú gyáregysége a Pécsi Bőrgyár, 2. számú a Simontornyai Bőrgyár, a 3. számú az Újpesti Bőrgyár, a 4. számú a Díszműbőrgyár, az 5. számú a Finombőrök Gyára, a 6. számú a Hajdúsági Bőrgyár, a 7. számú a Cserzőanyaggyár lett. Ez utóbbi, amelynek telephelye Csepelen volt, magába foglalta az újpesti Bőrfesték Üzemet és az ugyancsak újpesti Rostműbőr Üzemet. A Simontornyai Bőrgyárnak volt egy egysége még Székesfehérvárott, a Díszműbőrgyárnak pedig Tatán. A vállalathoz tartozott még a Nyersbőrbegyűjtő összes telepével.

Dolgozói csoportkép a munka ünnepére feldíszített gyáregységben

Már röviddel az összevonás után lehetett érezni, hogy egy ilyen nagy egyesülés nem lehet életképes. 1971. január elsejével szét is esett a Központi Bőrgyár, kivált a Pécsi és a Simontornyai Bőrgyár, leszakadt a Nyersbőrbegyűjtő is, amely a készbőr exporttal együtt BIVIMPEX néven önálló vállalattá alakult.

Az újpesti bőrgyárak, a Cserzőanyaggyárral és annak üzemével közösen megalakították a Budapesti Bőripari Vállalatot, amely magába foglalta a debreceni Hajdúsági Bőrgyárat és a Körösladányi Bőrkikészítő üzemét. Ezek a gyárak a 90-es évek közepéig működtek. Ekkor gyorsult fel a magyar bőripar agónizálása.

A Táncsics és Újpesti Bőrgyárakat, a Díszműbőrgyárat szép lassan széthordta a cégek vezetőgárdája. Eltűntek Újpestről a Rostműbőrgyár és a Bőrfesték Üzem gépei is. Helyükön mindenféle kis – nem bőrgyártással foglalkozó – Kft-k működnek. A Finombőrök Gyára még üzemel, bár gyakorlatilag már nem gyárt bőrt.

A bőripar szanálása mellett is felhozhatók érvek. A bőrgyártás nem környezetbarát. A munkafolyamat első részeként a nyersbőr bekerül a gyárba.

Itt hónapokig is tárolhatják lesózott állapotban. Hűteni sem árt, de még így is „illatozik”. Ezután ki kell mosni a nagy mennyiségű konyhasót a bőrből, majd fel kell áztatni. Következik a meszezés, amely azt jelenti, hogy oltott mésszel, kénnátriummal, nátronlúggal kezelik a nyersbőrt. A rendszer pH-ja (a hidrogén ion koncentrációja) 12 körüli. Ez megfelel egy olyan tömény lúgoldatnak, amely már a több keresztes mérgek sorába tartozik. A bőrökről kézzel vagy géppel levágják a nem bőr állagú, maradék húsréteget. Ezt nevezik „húsolásnak”. Ezt a nagyon lúgos bőryanagot azután bő vízzel kimossák, lapjával kettéhasítják, majd kezelik egy fürdőben, szép lassan közeledve az erősen savas cserzéshez. Ha már elérték a kellő pH tartományt (azaz a rendszer lúgos tartományát savasba vitték át), következhet a cserzés. Ez a művelet olyan savas közegben történik, amely ugyancsak méregengedélyes. Cserzéshez növényi cserzőanyagokat, vagy króm-, vagy alumínium-sókat használnak, attól függően, hogy milyen készárút kívánnak gyártani. A készárú-

nak megfelelően ezután különböző utáncserzést, zsírozást és egyéb más utánkezelést kap a bőr, majd be kell állítani az elérendő készárú vastagságát is. Ehhez, már a cserzés után, egy durvább közelítéssel ismét lehasítják, majd lefaragják a bőröket. Kikészítés előtt pedig pontos méretre hasítják, faragják. A bőröket a kikészítés előtt meg kell szárítani. Ez történhet úgy is, hogy ráára feszítik a bőröket vagy üveglapra ragasztják azokat. A bőr még ilyenkor is élő anyag. Változik mind a vastagsága, mind a felülete. Ezt a félkész terméket pihentetni kell. Pihentetés után, amikor a bőr nedvességtartalma már újra elérte a légszáraz állapotot, indulhat a kikészítés. Ez a művelet is legalább annyira környezetszennyező, mint a korábbiak, csak most már inkább a levegőt szennyezi.

A bőrgyártás az egész világon hasonló módon történik, mint az osztrák-magyar határhoz közeli osztrák bőrgyárak környezetszennyezése mutatja, amit a habzó Rába példája jelez.

Más országok azonban meg tudták oldani azt, hogy bőrgyáraik, ha nem is évtizedekkel korábbi kapacitással, de még működnek. Nekünk sem kellett volna elfelejtenünk, hogy volt egy olyan iparágunk, amely nemcsak világhírű volt, de talán a legelső a maga korában. Ehhez egy adalék. Amikor újra nyiladoztak a határok, négyévenként Nemzetközi Bőripari Kongresszusokat rendeztünk. Ezen a rendezvényeken az egész világ bőriparának jeles képviselői vettek részt, a résztvevők között alig találunk nem magyar nevet. A kongresszusok hivatalos nyelve a német volt, de az előadások szinte kivétel nélkül magyarul hangzottak el. A legkiválóbb előadók közül – a teljesség igénye nélkül – néhány név: dr. Tóth Géza, aki megkapta a legnagyobb nemzetközi bőripari kitüntetést, a Stiasny-díjat; ez a díj a bőripar Nobel-díja. Ő a Pécsi Bőrgyár kutatóvegyésze volt. Seszták Ferenc, a Wolfner, majd Táncsics Bőrgyár főmérnöke, aki később az egyik legnagyobb európai bőrgyárat, a német Freudenbergi Bőrgyárat műszaki igazgatóként virágoztatta fel. Nagy öregje a kesztyűgyártásnak Hamerli Károly, aki a kis és közepes tímárságokból alakult Díszműbőrgyár legismertebb vezetője volt. Nagy tudású Kosuth-díjasunk dr. Fehér István a Bőripari Tudományos Egyesület megalapítója, a Bőripari

Kutató Intézetet vezette. Dr. Vermes Erzsébet ugyanezen intézet főmérnöke, majd a Bőripari Vállalat, később a Budapesti Bőripari Vállalat műszaki igazgatója. Ő vállalta mindig a legnagyobb szerepet a Nemzetközi Bőripari Kongresszusok megszervezésében. Dr. Erdi Pál Olaszországban szerezte bőripari doktorátusát és lett a növényi cserzésű bőrök egyik legnagyobb szakembere. Szikora László a Budapesti Bőripari Vállalat termelési igazgatójaként vett részt a kongresszusok szervezésében.

És volt egy világhírű bőripari kutatóintézetünk is, ahol nemcsak bőrtechnológiákkal kísérleteztek, hanem új, bőripari segédanyaggyártás technológiákat is kidolgoztak.

Később, lassan felnőtt a hazai bőripari segédanyaggyártás. Tolnai Géza szabadalmi alapján beindult a Cserzőanyaggyárban a Syntan-ok nagyüzemi gyártása, amely termékek mind a növényi, mind a krómos cserzésben használható anyagoknak bizonyultak. Ezt a gyárat 1948-ban szintén államosították, a szabadalom-tulajdonos több munkatársával Spanyolországba távozott, ahol folytatta a Syntan-ok termelését. Ezeket a termékeket olyan szintre fejlesztették, hogy később az egyik legnagyobb német vegyigyár felvásárolta cégét.

Az 1960-as évek végétől a külföldi beszerzés is könnyebbé vált. Miután a magyar

bőrgyártás óriási mennyiségeket termelt, majd minden nagy külföldi vegyipari-gyártó cég szakemberei megpróbálták betörni a magyar piacra. Újra emelkedett a magyar bőripar jó híre. Autó-ülés bőröket már a legnagyobb autógyárak is vásároltak tőlünk. Exportáltunk újra készbőrt és még nagyobb mennyiségben exportáltuk a belőlük készült cipőket. Volt olyan év, amikor 40 millió pár cipőt is el tudtunk adni külföldön. Bevezetésre került sok technológiamódosítás, ezek mind a környezet kímélést szolgálták. Víztisztító berendezés is épült. Új, minden igényt kielégítő csarnokok készültek az elavult vizes műhelyek kiváltására. A bőrfestő műhelyek festékszóró berendezései a legmodernebb elektronikus vezérléssel dolgoztak. Minden a legnagyobb rendben lévőnek tűnt az 1990-es évek legelején is, és akkor, szinte egy pillanat alatt meghalt Újpest bőripara.

1959-ben friss diplomával kezdtem dolgozni az Újpesti Bőrgyárban.

Itt végigjártam a bőrgyártás minden lépcsőjét. Dolgoztam a Bőripari Kutató Intézetben, a Könnyűipari Minisztérium Bőripari Igazgatóságán, a Bőripari Vállalat, majd a Budapesti Bőripari Vállalat műszaki fejlesztési főosztályán, végül egy nagy német vegyigyár magyarországi képviselőjén, ahol fő feladatom a bőrgyártási technológiák finomítása volt. □

Az Újpesti Bőrgyár meszes műhelyének dolgozói az 1960-as években

Egyháztanács, tanítás, temetés

Az önálló újpesti katolikus plébánia jegyzőkönyvgyűjteménye Molnárné Aczél Eszter* és Molnár Péter fordításában számos érdekességet tartalmaz.

Ezek közül – az akkori szóhasználatra is rácsodálkozva – érdemes az egyháztanács működési rendjét szabályozó utasítványból idézni:

„A római katolikus egyházközség Újpesten temploma és minden avval kapcsolatos ügyei rendezésére és irányítására 1869. november 21-én szabad és független választással létrejött egyháztanácsot állított szolgálatába. Ez az egyháztanács két részből áll, mégpedig: 1. szűkebb 2. teljes egyháztanács. A szűkebb egyháztanácsba tartoznak: az elnök, az elnökhelyettes, két jegyző, egy pénztárnok, egy ellenőr, két egyháznagy. A teljes egyháztanácsba tartoznak a felsorolt tisztviselőkön kívül még tizenhat egyháztanácsstag, az illetékes pap és a felekezeti iskola katolikus egyházközség elfogadta tanárai. Ezen kívül a teljes egyháztanács olyan tanácstagokból áll mint helyettesítő emberek, akik adott esetben gyűlésen egyes egyháztanácstagot helyettesítenek és képviselnek. – A teljes egyháztanács működésének időtartama: – A teljes egyháztanács működésének időtartama 1/3: három egymást követő évre van korlátozva. Ezen idő elteltével új egyháztanácsot kell választani, ahol a legutóbbi egyháztanács tagjainak újraválasztása megengedett. [...] Az egyháztanács minden állása a katolikus egyházközség szemében bizalmi, tiszteletbeli hivatal, a lelkipásztorra és a tanárra vonatkozó és fennálló normákon kívül nem jár meghatározott illetménnyel. – A szűkebb egyháztanács tagjai számára, egyéni érdekeik háttérbe helyezésével folytatott fáradozásaik elismeréseként, kártalanítás szavazható meg. Erről a katolikus egyháztanács plenáris ülésen dönt, az anyagi erő és a kitűzött célok figyelembe vételével.”

Az elnök – bár funkciójából adódóan minden felelősség az övé volt – a kifizetések tekintetében nagyon korlátozott jogosítvá-

nyokkal rendelkezett. A 25 Ft feletti szabad rendelkezése nem terjedt ki az 1870. évi költségvetés szerinti kb. 4000 forintnyi éves kifizetés 1%-ára, illetve kevesebb volt, mint egy nagy, ünnepélyes temetési szertartás díja (26 Ft 65 Kr.). Feladatai közül kiemelésre kívánczik, hogy „köteles belátása szerint különböző időközönként személyesen ellenőrizni mind a gyerekek részéről az iskolalátogatást, mind azt, hogy a tanárok hogyan űzik hivatásukat. Továbbá köteles alaposan meggyőződni az iskolai oktatásban kitűzött és elért eredményekről, és a szűkebb, esetleg a teljes egyháztanácsal egyetértésben arra hatni, hogy a fennálló felekezeti iskola minden részében nemcsak a jóváhagyott szabályoknak feleljen meg, hanem, hogy ez az iskola szabályzati alapjaiban is fejlődjön és a támasztott követelményeknek megfeleljen. [...] Az elnök köteles egy jegyző és két egyháztanácsstag bevonásával tetszőleges időközönként évente legalább négyszer pénztárellenőrzést tartani. Ezt a cselekményt kötelessége a kassa kezelését nyilvántartó könyvekben az említett bizottsági tagokkal együtt igazolni és ezt a következő teljes egyháztanács-gyűlésre írásban jelenteni, és ezt a tudósítást az idevonatkozó aktákban meg kell őrizni.” Különleges – de a kor szellemének megfelelően természetesen elvárt – kötelessége volt „[...] a mindenkori, magát római katolikus hívőnek valló község-vezetővel 1/bíró:/ közösen – az elnök és elnökhelyettes számára – a főoltár közelében egy díszhelyet folyamatosan biztosítani [...]”.

Az elnökhelyettes mindenben helyettesíthette az elnököt annak betegsége vagy akadályoztatása esetén.

A jegyzőknek különleges státusuk volt: „Kötelességeik közé tartozik számos levelezés, írárok és jegyzőkönyvek megírása, elolvassák a szűkebb vagy a teljes egyháztanácsához érkező postát, dokumentációt és jelentéseket, és tekintettel az egyenjogúság tanácsának a gyakorlására, számos írásos munkát mind magyar, mind német nyelven kell összefoglaljanak. Az

egyes üléseken a magyarul elhangzó hozzászólásokat hű német nyelvű változatra és fordítva, a német beszédet magyarra kell lefordítaniuk.” Ebből is látható, hogy az önálló plébánia megalkotásakor teljesen természetes volt a két-nyelvűség, sőt – feltehetően a Károlyi család felvidéki birtokairól való bevándorlás miatt – a szlovák nyelv használata is, mert Illek Vince kinevezését Peitler Antal József váci püspök azzal is indokolta, hogy „a német és szlovák nyelvet éppoly jól beszéli, mint a magyart”.

Az egyháznagyok „az elintézendő dolgokat szabadon oszthatják fel egymás között. Az egyháznagyok feladata a templomi textilműk tisztítása, a templom minden részének tisztántartása, a gyertyák felállítása és minden templomi igényről gondoskodni. Nekik kell a csengettyűs persely és más kisebb gyűjtőkasszák bevételét a pénztárnok és az ellenőr jelenlétében, vagy az utóbbiak hiányzása esetén egy jegyző jelenlétében tizennégy naponként beszámolni, és [abból] kiegyenlített összeget a pénztárnoknak bizonylat ellenében kiszolgáltatni. Nekik kell az egyházi munkáját ellenőrizni, és egyáltalán arra vannak kötelezve,

Peitler Antal József váci megyéspüspök portréja. (Ő volt az 1869–70-es évek fordulóján az újpesti hívek főpásztora)**

hogy minden, az istentiszteletet lelkesítő dologhoz hozzájáruljanak. Az egyháznagyoknak kell a felekezeti iskolát gazdasági és egészségügyi szempontokból ellenőrizni, a szükségleteket, az észrevett hiányokat az elnöknek megmutatni és kérésre véleményezni.”

A pénztárnok és ellenőr feladata talán nem igényel magyarázatot.

„Az egyháztanács tagoknak kötelességük az elnök vagy az elnökhelyettes meghívásának eleget tenni, és a megbeszélésre kerülő dolgokat kimerítően és lelkiismeretesen megtanácskozni és arról határozatot hozni. A teljes egyháztanács akkor határozatképes, ha legalább tizenegy tagja jelen van, a szűkebb egyháztanácsban legalább öt tag jelenléte szükséges a döntéshozatalhoz, amelyből a szavazásoknál mindkét esetben az abszolút többség dönt. Minden tagnak jogában áll egy tárgyról kétszer beszélni és ebből a célból minden egyes alkalommal a hivatalban lévő jegyzőnél előjegyeztetni magát. [...] Az egyháztanács minden tagja köteles saját köreibben és minden kíváncsi alkalommal úgy tevékenykedni, hogy valamennyi, magát katolikusnak valló között megmaradjon a vallási és társadalmi egyetértés, hitüket és szokásukat megőrizték és megerősítsék, és értelmes szellemi neveléshez jussanak hozzá. Ennek következtében az egyháztanács tagjainak a többi katolikus hittestvérnek jó és követendő példával kell előljárni.”

Bár a tanárok nem voltak az egyháztanács választott tagjai, de az utasítvány meghatározta függőségüket (az egyháztanácsától) és kötelességeiket: „A katolikus felekezeti iskola tanárainak kötelessége a kitűzött órákban az iskolai oktatást megtartani, beleértve a pótktatást is (amiért természetesen külön kapnak fizetést). A gyerekekkel higgadt és emberséges módon kell bánniuk, türelemmel és kitartással kell a növendékeknek a tanulást (megtanulást) könnyűvé tenni. A tisztaságot és a rendet mind az iskola területén, mind az iskolásoknál szigorúan kell felügyelni. A fiúk és lányok közötti szorosabb érintkezést, ha még nem is kerülhető el teljesen, minden energiával szigorúan kell felügyelni, és egyáltalán szeretettel kell magukat a választott szaktárgyaknak szentelniük. A tanár szaktárgyában elért kimagasló teljesítményéért, amit ismételtén csak a növendékei teljesítménye igazolhat, az egy-

háztanács részéről mind írásos dicséretben, mind pedig anyagi támogatásban és méltó elismerésben részesül. A tanárok az egyháztanács rendelkezéseinek alá vannak rendelve, kötelesek az egyháztanács tagjaival tisztelettel érintkezni, és nem tagadhatják meg a tanügyi felvilágosítást, ha azt kéri tőlük. A tanárok gazdasági és egészségügyi szempontból az egyháztanácsra vannak utalva, ami az előírt módon a megfelelő intézkedéseket meg kell tegye. A tanároknak helyük és szavazati joguk van a teljes egyháztanácsban, amennyiben a tanácskozás tárgya nem az ő gazdasági, anyagi vagy erkölcsi körülményeik. Minden tanár osztálynak növendékeiről egy teljes névsort vezet, összekapcsolva egy távollétjelzővel, amelyet legalább hetente háromszor a tanulók nevének felolvasásával kell ellenőrizni, és havonta le kell zárni és az elnöknek meg kell mutatni. Emellett minden tanárnak kell a tanulóiról egy, az összes tantárgyat teljesen felvonultató minősítési táblázatot vezetnie, amelyet a pap a jó előremenetel vonatkozásában a vallás és erkölcs területén igazol, vagy a megfelelő megjegyzésekkel kell ellátnia. Ezeket a bizonyítványokat minden szemeszterben be kell mutatni az egyháztanács vezetőségének.”

1870-ben népszámlálás volt Magyarországon. Ehhez Újpest község előjárói megke-resték az egyháztanácsot, hogy tanárai által vegyen részt a munkában, melyet az egyháztanács készséggel elvállalt az alábbi levélváltás tanúsága szerint:

„Újpest község Elöljáróitól! Tisztelt újpesti iskolaszék-elnökség!

Annak a megfontolása során, hogy honi törvényünk értelmében népszámlálás lett elrendelve, a munkában nagy nehézségek halmazódtak fel. Továbbá figyelembe véve azt, hogy a népszámlálás egy fontos ügy, a községi előjáróság, amely az elvégzendő ügyek véghezviteléhez sem bír elég erővel, a tisztelt egyháztanácsot arra kéri fel, hogy szíveskedjék elrendelni, hogy a tanárok helyben egy pár napra a tanítás alól felmentést kapjanak, hogy napi díjazás mellett, a népszámlálásban segítő kezét nyújthassanak, annál is inkább, miután az ország legnagyobb részében ez történik. Nekem jutott az a megtiszteltetés, hogy e sürgős ügyet figyelmükbe ajánljam és legkésőbb /legalább/ holnapig az eredményről hírt kér-

jek. Újpest, 1871. (sic!) január 10. Panek Lőrinc s.k. bíró.

A válasz: „Tisztelt újpesti Elöljáróság! – Egy ez év január 10-iki hozzáink intézett megkeresés következtében, enyém a megtiszteltetés, hogy tudomásukra hozzam, hogy az újpesti r. kat. egyháztanács elnöksége készségesen és egyetértve, a népszámlálás gyorsabb lebonyolításához, a község r. kat. tanárait segítségnyújtásra rendelkezésre bocsátja, hiszen a nevelés és az oktatás, ill. a vezetés ezáltal nem szenved károkat. Újpest, 1870. január 10.”

Az egyházközség bevételei alapvetően a stólapénzekből, valamint az egyháztanács által elfogadott, a hozzájárulásra képes családokra kirótt befizetésekből jöttek össze. Ez utóbbiak befizetéseivel korábbi cikkünkben foglalkoztunk, most idézünk a stólapénzekből (az egyházi szolgáltatások díjaiból):

A legnagyobb „bevételeket” a temetések biztosították. A temetési szertartásokat öt kategóriába sorolták, amelyek díjai a következők voltak:

– nagy ünnepélyes temetési szertartás 26 Ft 65 kr (ez kb. az önálló lelkipásztor éves jövedelmének 1/20 részével volt egyenértékű)

Lovag Sommegyi József pápai prelátus, apátplebános. (1869-1888 között főtí plebános, az újpesti hívek lelki gondozásáért felelős egyházi vezető.)**

– közepesen nagy temetési szertartás 12 Ft 25 kr

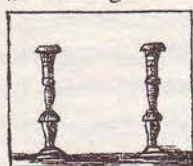
– egyszerű temetési szertartás 6 Ft 30 kr

Mindhárom esetben azonos díja volt a halott beszentelésének (3 Ft), de a gyászdalok díja egyre csökkent. Az első két esetben rekviemet is mondtak (2 Ft 50 kr), míg azonban az első esetben a halottért az összes haranggal 3/4 órán keresztül harangoztak, a második esetben a harangozás rövidebb ideig tartott, a harmadik esetben pedig már csak egyszer harangoztak a kis harangokkal.

– ünnepélyes gyermektemetés 7 Ft 35 kr

– egyszerű gyermektemetés 3 Ft 40 kr

Ezekben az esetekben a beszentelés díja egységesen 1 Ft 50 kr volt, míg az egyéb tételek arányosan csökkentek a felnőtt temetések „minőségéhez” hasonlóan.

Meg kell említeni, hogy „[...] olyan holtakra való tekintettel, akik bejelentője, rokonai valóságos és ismert szegénysége miatt nincsenek

abban a helyzetben, hogy a vonatkozó stóla- és templomi díjakat megfizessék, hiteles szegénységi bizonyítvány alapján ingyenes, egyszerű temetési szertartás lesz biztosítva. Hiteles szegénységi bizonyítvány kiállítására felhatalmazással bírnak a következő egyháztanácsnokok: Schindler József, Kardos Lajos és az egyházatyák Schimpl István és Sitkovszky Károly”.

Az egyéb stóladíjakkal kapcsolatban igen szűkszavú az 1870. február 13-i jegyzőkönyv, ugyanis csak az esketések díjáról (két gyertyánál 2 Ft; több, mint két gyertyánál 4 Ft), valamint a gyermekágyas asszony megszentelésének díjáról (70 kr) intézkedik.

Az állandó bevételek biztosítására az 1870. március 27-i jegyzőkönyvben találunk határozatot, mely az újpesti katolikus családok március 28-án kezdődő nyolnapos iskolai szünet alatti összeírását mondja ki. A jegyzőkönyv intézkedik arról is, hogy az egyháztanácsosok közül ki, mikor köteles az összeíráson részt venni.

Bár az 1869. december 5-i „Utasítvány” előírta, hogy az elnök kötelessége a község római katolikus vezetője részére a főoltár előtt díszhelyet biztosítani, csak az 1870. április 8-ki levélben tájékoztatták Panek Lőrinc

bíró és községi előljárót, hogy „[...] az Újpesti Katolikus Egyháztanács 1869. december 5-én kelt általános szabályzata meghatározza, hogy a mindenkor, magát a katolikus hithez tartozónak valló községi vezetőnek a főoltár közvetlen közelében egy díszhely legyen állandó készenlétben tartva. Miután templomunk felettébb szűkös helyiségei miatt az a rendelkezés egyelőre csak rendkívüli egyházi ünnepségeken végrehajtható, szerencsésnek érzem magam Tekintetes úr tudomására hozni, hogy egy, a községünk katolikus híveinek számára megfelelő templom megépítéséig ez a díszhely fontos egyházi ünnepeken mindig készenlétben lesz tartva. Egyúttal megtiszteltetésem Tekintetes urat az április 10-én reggel 9 órakor a barkaszentelés alkalmából tartandó körmenetre, valamint az istentiszteleten való szíves részvételre meghívni. Új-Pest, 1870. 04. 08. Az egyháztanács elnöke: Kurzbek s.k.”.

Végül álljon itt egy köszönőlevél, amelyben – az egyháztanács 1870. május 1-jei határozata értelmében – az egyháztanács köszönetet mond Panek Justine asszonynak nemes adományáért:

„Tekintetes Panek Justine asszonynak, helyben! A katolikus egyháztanács folyó év május 1-én tartott plenáris ülésén egyhangúlag elhatározta, minden nemes jótevőnek, akiknek volt lehetőségük az újpesti katolikus hitközség érdekét támogatni és erősíteni, a megfelelő köszönetet kell kifejezni és úgy az illető ülés jegyzőkönyvében, mint egy külön feljegyzésben mint maradandó emléket kell megőrizni. Ennek az általános határozatnak a teljesítésével hajtom végre azt a kellemes kötelességet, hogy Önnek, nemes hölgy, katolikus templomunk első padjának leterítésére adományozott vörös kendőért ezennel szívből jövő köszönetet mondok. 1870. 05. 08. Kurzbek s.k.” □

*A 2007/2. számban Molnárné Aczél Eszter helyett Molnárné Aczél Annát írtunk. Az érintett elnézését kérjük.

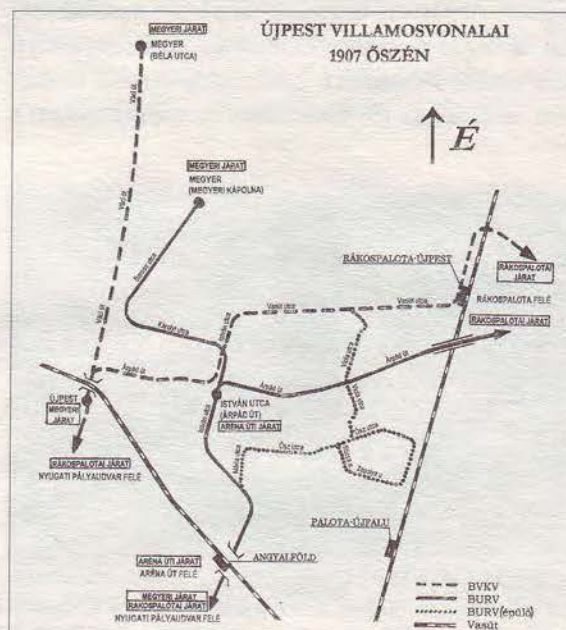
**A Peitler Antal József portrét a Váci Káptalani és Püspöki Levéltár, Somhegyi József portrétját Sebők Sándor foti plébános szíves engedélyével közöljük.

Hiányzott kapcsolata a nagykörúttal, illetve a főváros belső területeivel, így utasai kénytelenek voltak átszállni a konkurens Budapesti Közúti Vaspálya Társaság (BKVT) Váci úti járműveire. Többen ezért választották a BKVT villamosait befelé a Nyugati pályaudvar irányába, vagy vissza Újpest, Rákospalota felé, hogy elkerüljék a felesleges átszállást. Az egyre kevesebb utast szállító BURV bevétele s így részvényeinek értéke mindinkább csökkent, azt a tőkeerős BKVT olcsón felvásárolhatta, és mint saját leányvállalatának már „megengedte”, hogy pályáján a BURV kocsijai a Nyugati pályaudvarig közlekedhessenek. Erre vonatkozóan 1900. július 14-én kötöttek szerződést. A kereskedelemügyi miniszter a Váci úti és Lehel utcai vágányok összekötését, illetve az új végállomás építését augusztus 4-én engedélyezte, hatósági átadására november 15-én került sor. A BURV Lehel utca felől érkező villamosai 16-tól jutottak közelebb a főváros szívéhez.

hattak kellő gondot, csupán az oldalablakok felett elhelyezett útirányjelző táblák tájékoztathatták az utazóközönséget a villamos útcéljáról. Erre utal egy 1901 októberében keletkezett hír, miszerint megújult a BURV vonalainak jelzése: a Rákospalotára tartó kocsikat zöld, a Megyerre járókét sárga, az István utca-Árpád út csomópontjáig közlekedőket pedig vízszintes vörös sávval ellátott fehér tárcsa jelölte. Az esti időszakban e jelzéseképek a kocsik külső lámpáinak üvegein is láthatóak voltak.

1903. augusztus 1-jétől a vállalat csomagszállító villamosok közlekedését rendszeresítette. Némelyik személykocsi után egy poggyásznak szánt külön vagon¹t kapcsoltak, így a nagyobb csomagokat és kosarakat nem az utastérben kellett kerülgetni. Ily módon egy csomag szállítása 10 fillérbe került a rendes viteldíjon felül. E szerelvények óránként indultak a Nyugati pályaudvartól, reggel 6 órától este 8-ig (vagy 9-ig), vásár- és ünnepnapokon délig közlekedtek. Nincs konkrét információnk arról, hogy a BURV e szolgáltatással mennyi ideig kedveske-

dett utasainak, de annyi bizonyos, az 1905. évi nyári menetrend már nem tartalmazta a járat indulásait, tehát feltehetőleg addigra megszűnt. Nem úgy a Rákospalotáról reggeli 4-5 óra körül néhány alkalommal induló „vásárvonat”, melyet a palotai kofák, illetve a hajnalban dolgozni induló munkások előszeretettel használtak.

A Lehel utca–István utca–Árpád út irányában közlekedő rákospalotai járat Árpád úti vágányát az úttest kövezésével egyidőben a kereskedelemügyi miniszter 1899. október 26-i engedélyével az út déli oldaláról az északra helyezték át. Az új pálya átadására (műtanrendőri bejárására) 1899. december 30-án került sor. E nagy forgalmú vonal ezen szakaszán és Rákospalota területén továbbra is csak egyetlen sínpáron jártak a villamosok, a kitérőkben való veszteglés jelentősen növelte a menetidőt. Kilitásba helyezték a második vágány fektetését, amelynek közigazgatási bejárását 1904. október 1-jén tartották meg. Azonban a társaság és Újpest község vezetése között fennálló nézeteltérés miatt hosszabb ideig nem történt előrelépés, így megvalósítására csak a vitás kérdések tisztázása után kerülhetett sor. Ezt követően 1906. augusztus 21-i rendeletével a kereskedelemügyi miniszter hozzájárult az újabb vágány építéséhez, majd nyomban megindultak a munkálatok. De nemcsak Újpesten, hanem a rákospalotai Fő úton is kettősvágányúvá vált a villamosvasúti pálya. A december 22-i hatósági átadását követően másnap, 23-án a palotai Fő út és az újpesti Árpád út mindkét sínpárját használhatták a zöld tárcsás villamosok. Kettősvágányú kanyarulat létesült az István utca–Árpád út sarkán is, ezzel az 1902 októberében létrehozott, a

Budapestvidéki Villamos Közúti Vasút (BVKV) és a BURV Árpád úti vonalait összekötő egyetlen sínpárt az István útnál elvágták. Így annak keleti része csonkavágányként maradt meg, áruszállítási célokat szolgált.

A BURV sárga tárcsával jelölt, Megyerre vezető vonalának István úti (Árpád út és Király utca közötti) szakaszát a budapestvidéki vasút pályájával 1902 őszén kötötték össze. Közös használatú kétvágányos vonalrész keletkezett, ezzel a villamosok forgalma valamelyest gyorsabbá válhatott. Ám továbbra is csak egyetlen vágányon lehetett közlekedni a Károlyi és Baross utcákban.

A Városliget és a Podmaniczky utca felé tartó viszonylat még 1896 őszén lerövidült, csupán az Aréna (ma: Dózsa György) úti aluljáró és a Lehel utca között látta el a forgalmat egy úgynevezett „ingó kocs”. A századforduló után a korábbi hosszú járatot visszaállították, erre az 1903. évi őszi menetrendben találunk bizonyítékot, itt ismét az újpesti István utcai (Árpád úti) végpont olvasható.

Kereskedelemügyi miniszteri rendelet alapján 1904. január 1-jétől a villamosok belsejében megszűnt az állóhely, csupán a kocsik peronjain lehetett állva utazni. Mivel így kevesebb utas vehette igénybe az egyes járműveket, a BURV ezen újítás következtében, a reggeli és délutáni hivatásforgalom könnyebb lebonyolítása érdekében a Nyugati pályaudvar és az újpesti Árpád út között úgynevezett munkásvonatok indítását tervezte.

Nem állt le Újpest villamosvasúti hálózatának fejlesztése az 1900-as évek második felében sem. Az István utca és Árpád út vonalától délkeletre, a nemrég épült Istvántelki főműhely felé még nem volt semmilyen közlekedési kapcsolat, és csak gyaloglás útján lehetett megközelíteni az évtizedes múltra visszatekintő Gróf Károlyi Sándor-féle kórházat is. Ezért a BURV ezen irányokba kívánt újabb villamosjáratokat szervezni. A MÁV főműhelyéhez építendő pálya közigazgatási bejárását 1906. április 23-án, a Viola utcai szakaszát december 18-án tartották meg. Építésükre 1907-ben a kereskedelemügyi miniszter augusztus 8-i jóváhagyását követően – már főképp Újpest rendezett tanácsú város területén – került sor, és december 19-én – éppen száz évvel ezelőtt – megindult az új vonalakon a forgalom. □

A BURV Megyerre baladó villamosa a Városháza előtt (1900-as évek első negyede). A kép jobb szélén a BVKV rákospalotai kocsija látható

Az újpesti Barakktelep

A két világháború közötti időben Újpesten a Római utca, Brüsszeli utca, Párizsi utca és Madridi utca közötti területen volt a Katonai Vonatszertár Barakktelep, az a hely, ahol a legszegényebbek kaptak hajlékot. Olyan családok kerültek ide, akiknek papírjuk volt róla, hogy bérelt otthonukat nem tudják fizetni, azaz bíróságilag kilakoltatták őket. Sokgyermekes munkások, cigányok és az elcsatolt területekről menekülők tömegével töltötték fel az így kialakított lakásokat. Akinek egy kicsit is jobban ment, mehetett vissza a piaci lakbér világába.

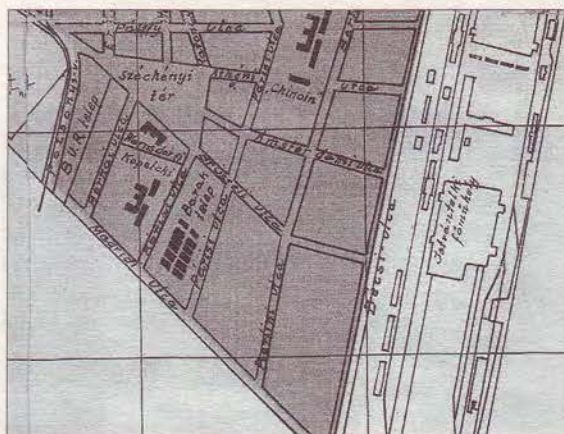
Újpesten több szegénytelep alakult ki, amelyeknek létrejöttét a gyorsan fejlődő ipar munkaerő szükséglete adta. A város legnagyobb problémája az volt, hogy nem rendelkezett szükséges mennyiségű lakással. 1920-ban 1299 egyszobás, konyha nélküli lakás, 8311 egyszobás, konyhás, komfort nélküli otthon volt Újpesten. Ugyanebben az évben két szoba, kamra, konyha, fürdőszobás lakás 270 darab van a városban!

A Katonai Vonatszertár Barakktelep létrejöttét az első világháborúnak köszönheti. Ekkor a barakksorok között még kiépített sínrendszer húzódott. A barakkok 1916. évben katonai raktárnak épültek. 1920 után elindult kisebb népvándorlási hullám Újpestre is nagy terhet jelentet, a menekülők sokaságát kellett szükségszerűen és gyorsan elhelyezni. A 16 sorból álló barakkraktárt egy szoba-konyhás lakásoknak alakították át. A szobák nem voltak egyformák, a nagyobb területű szobákat népesebb családok kapták meg. Átlagosan egy lakás negyven négyzetméter körüli lehetett. A nyomor a háborút követő időben nem enyhült, hanem inkább nőtt, s a Barakktelep is hozzáépítéssel terebélyesedett. Falaik fából készültek, a tetőszerkezetét kátránypapírral fedték le. Télen a konyhát sparhelt, a szobát teakályha fűtötte. Minden barakksor végén vizesblokk volt. A legszörnyűbb a sor végi lakás helyzete volt, ez ugyanis közvetlen a WC mellett helyezkedett el. A fából készült fal folya-

matosan átázott az illemhelyektől. A lakások tele lettek poloskával, tetűvel és patkánnyal. Ha Újpesten járvány tört ki, az első megbetegedések a Barakkban lakók közül került ki. A tífusz sűrűn fellépő, folyamatosan visszatérő járványbetegség volt.

A korabeli sajtó Újpest szegényeként említi a telepet. Az Újpesti Kurír 1924-ben a következőt írta: „Látogatás a barakkvárosban. A nyáron portenger, télen Szibériához hasonló a BUR telep háta mögött közel a Chinoin gyárhoz terül el a barakkváros. Olyanok laknak itt, akik máshol nem tudnak lakást kapni, bérelni. Itt élnek munkások és cigányok egyaránt. A barakk lakói fellázadtak a szadista gondnok ellen, ki elmondásuk szerint korbáccsal jár a barakkok között, és azzal dicsekszik, hogy ő már két kommunistát is megölt. A gondnokot feljelentették a bíróságon. A bíró utasítást adott a rendőrségnek, hogy azonnal távolítsák el a gondnokot az állásából.”

A szörnyű lakáshelyzet megoldására a városvezetés építkezések sorát tervezte, amelyből érezhető változást a Mátyás téren felépült házsor jelentette. A helyzet pillanatnyilag javult ugyan, de a megüresedett barakklakások újra megteltek. A vasút két oldala a fővárosi sajtó sűrűn emlegetett két nyomortelepe az angyalöldi Tripolisz a Gyöngyösi utcánál és kicsit feljebb a vasút vonalán, az átjáró túloldalán a Széchenyi térig elterülő új-

A Barakktelep Újpest peremén

pesti barakksor volt. Mindkét telepet a bűn és a kétes alakok búvóhelyeként emlegették, ahová tisztességes ember nem merészkedik, még nappal sem!

Az Egyetemi Szociálpolitikai Intézet külön kirendeltséget létesített a barakktelepi családok megsegítésére. A kirendeltség állt egy jogsegélyirodából és egy úgynevezett népkönyvtárból. A kirendeltség ötlete Hilscher Rezsőtől, a magyar szociálpolitika úttörőjétől származott. Hilscher egy statisztikát is elkészít 1934-ben, amely szerint 1351 fő volt hivatalosan barakklakó. Pontos adatot különben nem lehetett tudni, mert többen nem szerepeltek hivatalosan a gondnoknál, a rokonok is állandó mozgásban voltak. A családfők száma 304 volt. A lakosok több mint felét iparosok és gyári munkások tették ki. A gyári munkások egy része a helyi gyárakban talált munkát. Legtöbben a Chinoin Gyógyszergyárban és a Magyar Pamutgyárban dolgoztak. A háztartásbeliként jelzett asszonyok között többen abból kerestek maguknak és családjuknak kevéske eleséget, hogy az újpesti piacon a hulladék közt vagy a szemételepen turkáltak. Kereskedők igen csekély számban éltek a telepen, ez a réteg ugyanis nem volt annyira elszegényedve, mint az iparosok. Feltűnő, hogy milyen sok vas- és fémmunkás volt; ebben bizonyára szerepet játszott az itt lakó szegkovács cigányok nagy csoportja. A Barakktelepen nagyon sok az asztalos és cipész élt; és az építőiparban dolgozók aránya is tíz százalék volt. Ezzei a foglalkozással télen nem lehetett keresni.

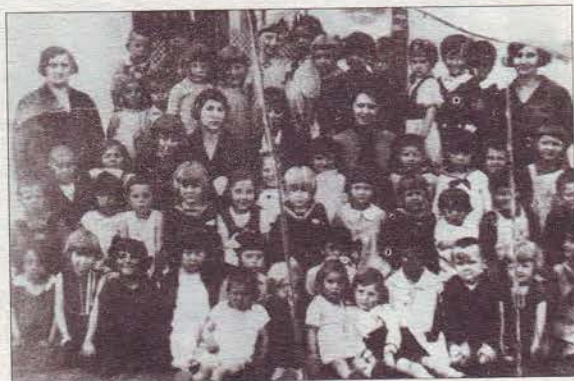
A Barakktelepen 631 férfi és 655 nő élt. A gyermekek száma feltűnően magas. A magyaroknál családonként átlagban 4,46, a cigá-

nyoknál 5,15, az izraelita vallású családokban 4,2 gyermek volt. Hilscher szerint a magas gyermekszám azzal magyarázható, hogy a szegényebb néposztálynál általában gyakoribb a gyermekáldás, a cigány családok pedig különösen nagyon népesek. A romáknál öt, hat, nyolc gyermek sem volt ritka. A Barakktelep Kulturház óvodájában, amelyet a Népjóléti Minisztérium üzemeltetett, 110 gyermeket helyeztek el. Más újpesti óvodákban erre a gyermekszámra minimum két szoba jutott. A 21-25 éves kor közötti keresőképes férfiak száma 54 fő, 26-30 éves kor között ez a szám 30, a 31-35 éves kor között csak 48 fő. Feltűnően kevés volt az öregek száma, amely azzal magyarázható, hogy az átlag életkor itt volt a legalacsonyabb, valamint több idős a szegényházban kapott elhelyezést.

A telep lakói az országos átlagtól eltérő vallási megoszlást mutattak. Döntő arányban voltak a római katolikusok, az itt élő cigányok ugyanis kivétel nélkül római katolikus vallásúnak mondták magukat.

A családfők közül 54 született Újpesten és Rákospalotán, Budapesten 50 fő, Pest megyéből 26, az akkori Magyarország területéről 81, az első világháború előtti területekről 77 fő származott, és 3 külföldi is volt.

„Az itt lakók többsége munka nélkül van – írta Hilscher Rezső kéziratban lévő tanulmányában – és minimális segélyben részesül Újpest várostól, amely a legszükségesebb létfenntartáshoz sem elegendő. Egy öttagú család, amelynek csak egy keresőképes tagja van, összesen heti 10-12 pengő bevételhez jut. A telep szükségletei túlszűfoltak, és mégis mindig újabb és újabb családok szeretnének itt menedéket találni. Egy 3x4 méteres helyiségben egy hét tagú család húzódik meg, kik egész nyáron késő ősziig részint a rossz levegő és meleg miatt nem bírnak szobájukban megenni, és a szabad ég alá hurcolkodtak ki aludni. Számos olyan családot találunk, ahol az apa ismeretlen helyre távozott és a gyermekeket az anya tartja el. Mint sajnálatos jelenségre kell kitérnem arra is, hogy a barakktelepi szükségletekben igen sokszor együtt vannak fiúk és lányok, ami az erkölcsre igen káros következményekkel bír! Az utóbbi években egyre több szerencsétlen kilakoltatott család került a barakktelepi szükségletekbe úgy,

Óvodások a Barakktelepen

hogy most már a szobákat a konyhától elválasztották, mindegyik helyiségben külön-külön családot telepítve. Jelenleg pedig a túlszűfolttság oly nagy, hogy nemcsak minden helyiség az utolsó zugig tele van, hanem különösen az egyes cigány családok a telep körül viskókat építettek, mert nem tudtak bejutni a szükséglakásokba.”

Az Egyetemi Szociálpolitikai Intézet létesített egy mobil könyvtárat, amely hetente egy órában állt az érdeklődő barakklakosság rendelkezésére. Túlnyomórészt fiatalok cserélték a könyveket. A kölcsönzők számában alig érik el a felnőttek a tíz százalékot, ez a nagyszámú analfabétizmussal magyarázható. Ennek felismerésekor írás-olvasás tanfolyamot indítottak a gondnoki irodában, amelyre csupán 25 fő jelentkezett. Hilscherék elindítanak egy sikeres munkaiskolát először a telepen élő lányoknak, ahol textilmunkára készítették fel az egyébként csellengő fiatalokat. Később a főváros segítségével a fiúknak is sikerült munkaiskolát létrehozni bőröndös és vasipari szakmákban. A vasipari képzésre az ötletet a telep nagyszámú szegkovács cigány lakossága adhatta. Hilscher így ír az iskola sikeréről: „A Ganz Hajó és Gépgyár munkavezetőjével találkoztam, aki panaszkodott a tanoncaira. Elmondta, hogy hónapok óta nem talál számára megfelelő tanoncokat. Nem szóltam a munkaiskolánkról, hanem csak megjegyeztem neki, hogy küldök valakit számára. Másnap az egyik pártfogoltunkat küldtem el hozzá. Pár hét múlva megjelent lakásomon a művezető és kérte, hogy küldjek még ilyen talpraesett fiúkat, mert kollégái mind kérik az ilyen szorgalmas, ügyes tanoncokat.” A telepre kihelyezett munkaiskola sikeres volt. Ebben az időben a tanköteles korúak állami iskolába, a nagyobbaknak délután két napon ismétlődő iskolai képzésre is járni kellett. A telepi munkaiskola a hét három délutánján foglalkozott a fiatalokkal.

A fent idézett szegényes körülmények között a Barakkban megszületik egy különleges generáció, zenész csodagyerekek sora látja meg a napvilágot: Bártvai Gyula – „Krajcár Gyuszi” néven – Boross Lajos primáskirály terceseként működött évtizedeken keresztül. Az Állami Népi Együttesben koncertmesterként, később a 100 Tagú Cigányzenekarnál szintén koncertmesterként dolgozott, halálá-

ig. Az újpesti Rigó dinasztia is több tucat kitűnő muzsikust adott a világnak. Rigó Gyula primás, a legenda szerint egyedülként helyettesíthette a Mátyás Pincében működő Lakatos Sándort. Rigó Flórián és Csukárdi Irén házasságából született kilenc gyermek, akikből különböző hangszeren játszó hat jó muzsikust neveltek. Közülük Rigó Rezső „Pipi” kiváló bandacimbalmosként volt országosan ismert. A hatodiknak születő Rigó János „Kacsész” brácsás, Járóka Sándor és Boross Lajos primások mellett lett a legkiemelkedőbb brácsások egyike Magyarországon. A másik családi ágon Rigó József „Gólya” is brácsával lett elismert muzsikusként. Szabó Sándor „Sült hal” az Ostende Zenekarban primás, később kitűnő gitárművész. A Csóka család szintén nagy számú neves muzsikust adott, akik közül kiemelkedő képességű, a sajátos technikájú Csóka József „Csunkó” bőgős volt.

A barakk megüresedését egy szörnyű eseménynek köszönheti. 1944-ben Újpest város nagyszámú zsidó közösségét deportálták. A megüresedett lakásokat több barakktelepi család közt osztották szét úgy, hogy pár esetben később az eredeti tulajdonos visszajött a haláltáborból.

„Az utolsó család mi voltunk, akik kijöttek a Barakkból, mert anyám volt a gondnok. Úgy negyvenhat, vagy negyvenhét körül bontották le, de akkor már rajtunk kívül senki sem lakott ott.” – meséli Horváth Istvánné.* □

*Adatközlők: Bartos Tibor, Csóka János Pál, Jónás Mária, Patkó Erzsébet, Horváth Istvánné, Rigó György, Dilinkó Gábor. Köszönettel tartozom Havas Gábor szociológusnak a Hilscher Rezső dokumentumok felkutatásában nyújtott segítségével.

A Rigó család otthona

Egy képeslap története*

1930 júliusában képes levelezőlap érkezett Párizsból az újpesti Városháza számvevőségére. A feladó a magyar vízilabda válogatott volt, mely nyári európai túrája egyik állomásán tartózkodott a francia fővárosban. A lapot vitéz Halassy Olivér, a nemzeti együttes és az Újpesti Torna Egylet egyik csillaga, egyben a hivatal számvevőszékének alkalmazottja jegyezte. Az aláírók között még egy városházi dolgozó (és szintén UTE-tag) neve szerepelt, Németh Jánosé, a két világháború közötti magyar vízilabdasport legnagyobb játékosáé, aki – ebben az időben ideiglenes tisztviselőként – szintén a hivatal szolgálatában állt.

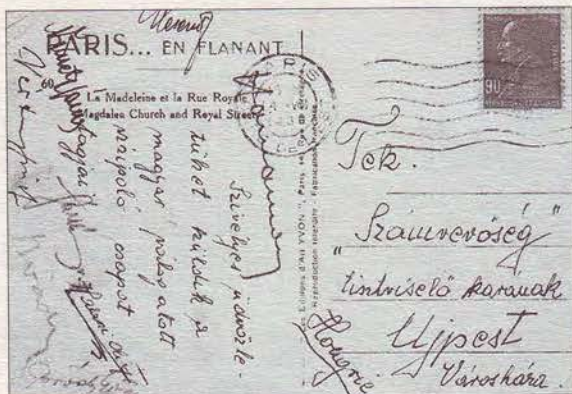
Az 1930-as év fontos dátum mind a válogatott, mind az újpesti vízilabdázás történetében. Németh János 1981-es visszaemlékezésében a magyar vízipólósport legdiadalmasabb esztendejeként említi. A legendás szövetségi kapitány, Komjádi Béla vezetésével ekkorra már összeállt a magyar vízipólósport első aranycsapata. A később többszörös olimpiai és Európa-bajnok keret, azóta is példátlan módon, tizenegy éven keresztül, megszakítás nélkül, száztizenhét mérkőzésen bizonyult legyőzhetetlennek. Az 1930-as nyári európai körút minden idők legsikeresebb túrájaként vonult be a válogatott történetébe. A vízipóló akkori nemzetközi elitjének összes csapatát, a

franciákat, a belgákat, a németeket, a svédeket sikerült imponáló játékkal legyőzni saját otthonukban.

A nemzeti csapattal együtt emelkedett a csúcsra a hazai bajnokságban az Újpesti TE gárdája. A lila-fehérek 1930-ban Németh és Halassy vezetésével először szerezték meg a magyar bajnoki címet, melyet ezután tíz éven keresztül ki sem engedtek a kezükből. Ugyanabban az esztendőben érte el a lila-fehér gárda első igazán nagy nemzetközi sikereit is, s az év végén a sportsajtó már büszkén állította: „Európa legjobb vízipóló klubcsapata, az Újpesti Torna Egylet.”

Halassy és Németh végig részese volt mind a válogatott, mind az UTE harmincas évekbeli tündöklésének, kapcsolatuk azonban korántsem volt felhőtlennek nevezhető.

Az 1906-ban született Németh János szegény családból származott. Apja 1914-ben meghalt, s az egyébként kitűnő tanuló „James”, hogy segítsen a három gyermekével egyedül maradt édesanyján, iskoláit abbahagyva 14 évesen műszerészinásnak állt. Emellett hatalmas energiával vetette bele magát az úszás és a vízilabdázás világába. A húszas évek közepén már a Nemzeti SC legjobb vízipólósának számított. 1927-ben lépett át az UTE-ba, mely döntésénél nagy szerepet játszott a klub által az Egyesült Izzóban biztosított munkalehetőség is. A Halassy és Németh

A Párizsból küldött képeslap

vezette újpesti gárda ettől kezdve évről évre feljebb lépve a tabellán, fokozatosan haladt a bajnoki cím felé. Viszont amíg Halassy élvezte a válogatott kapitányának, Komjádi Bélának bizalmát, addig a közvélemény által is a legnagyobb reménységnek tartott Némethet a magyar vízipóló atyja kihagyta az 1927-es EB-re induló csapatból. Hiába mutatott folyamatosan ragyogó formát, 1928-ban nem került ki az olimpiára sem. Közrejátszott ebben Németh erős egyénisége, a véleményét mindig kertelés nélkül kinyilvánító tulajdonsága is, ami a közismerten hirtelen haragú Komjádi „mesterrel” állandó súrlódásban tartotta. 1929-ben tört csak meg a jég, ekkor került be a nemzeti csapatba.

A válogatottnál történt addigi mellőzés, valamint állásbeli nehézségei miatt (az Izzónál egyre kevesebb volt a munka és a pénz), mint abban az időben nagyon sokan, ő is az Amerikába való kivándorolás mellett döntött. Bécsben érte utól a levél Újpestről, hogy Semsey Aladár polgármester – aki a vízilabda nagy barátja és támogatója volt – munkalehetőséget biztosít neki a Városházán. Azonnal visszafordult, és ideiglenes tisztviselőként állt alkalmazásba. Az Újpesti Járványkórház gondnoki teendőit látta el a rá jellemző pedáns fegyelemmel. A munka és a sport mellett éjszakáit tanulással töltötte, előbb leérettségizett, majd államszámviteltanból diplomázott. Eközben az UTE és a válogatott elsőszámú emberének számított.

Halassy Olivér teljesen más karakterrel rendelkezett. Az apjától vitézi címet öröklő „aranyifjú”, a csillogás, a pezsgős bankettek, a nők bűvöletében élt. A gyermekkori villamos-balesete miatt egyik lábát lábszárközéptől elvesztő fiatalember hihetetlen, világraszóló sportteljesítményekre volt képes. A Magyarországon szinte verhetetlen európa-bajnok úszófenomén és világelső vízilabdafedezet, ki-nek vágya mindig is a felső tízezerhez való tartozás volt, kezdetben jó barátságot ápolt a szegénysorból érkező Németh-tel. 1927-ben még ő könyörgött sírva „Jamesz”-nek, hogy legyen UTE-ista, később azonban – a harmincas évek elején – megromlott a viszony a két klasszis között. Ennek az oka, mint később kiderült, Németh-nek a válogatottba kerülése volt. Halassy úgy érezte, hogy Németh csillo-

gása elhalványítja az ő sikereit, sőt amikor Komjádi egyszer-egyszer kihagyta a csapatból, azt úgy élte meg, hogy Németh túrta ki onnan. A kettejük közötti viszály odáig fajult, hogy egy nürnbergi magyar-svéd mérkőzést a bírónak meg kellett szakítania az egykori két barát üvöltözésbe torkolló vitája miatt. A Komjádi segítségével később hűvös viszonyra „szelidült” ellentét azonban a negyvenes évek elején újra fellángolt, és Halassy „legjobb, ha nem zavarogsz többé közöttünk” szavait követően Németh, tizenhat évi tagság után, megvált az Újpest csapatától. Csak 1945-ben rendeződött kettejük közt a viszony, amikor is Halassy a következővel kereste meg egykori csapattársát: „Jamesz, bocsásd meg azt a sok rosszat, amit elkövettem ellened, és ha lesz rá mód, akkor én neked mindig csak segíteni fogok.” Sok lehetősége már nem maradt erre Halassy Olivérnek, hisz 1946 szeptemberében szovjet katonák lelőtték, mert szükségük volt annak a taxinak a négy autógumijára, amelyben utazott.

De térjünk vissza az 1930-as képeslap-hoz, illetve a hozzá kapcsolódó európai túrá-hoz! Július elején indult útnak a válogatott, Komjádi Béla nélkül. A mester, egy Halassy-val történt csúnya összezördülése miatt, mely után a társak kiálltak csapattársuk mellett, rövid ideig lemondta a válogatott irányítását. A helyére lépő Speissegger Ernővel is szárnyalt a csapat, amely pozsonyi és müncheni győzelmek után, július 12-én érkezett Párizsba. Az akkoriban a világ fővárosaként emlegetett

Németh János (Jamesz)

metropolis teljesen elbűvölte az először itt járó Németh Jánost. Első este a csapattárs Vértessy József mutatta be neki az éjszakai város csillogását, majd a másnapi edzést követően az edző, Speissegger, a francia építészeti ízlésességére és finomságára hívta fel, külön sétájuk alkalmával, „Jamesz” figyelmét.

A képeslapírás hagyományát Komjádi Béla teremtette meg a válogatottnál, aki a túrák során éjszakánként közel száz lapot címezett meg az úszó- és vízilabdasporthoz támogatóinak, melyeket másnap a reggelinél íratott alá a csapat tagjaival. Mindenki „Komi bácsija” most ugyan nem tartott a csapattal, de a tanítványok (legalább is Halassy és Németh), úgy látszik gyakorolták a mester által megteremtett „levelező” szokást.

A medencében eközben tovább folytatódott a sikersorozat a francia válogatott elleni 5:3-as győzelemmel, melynek összes magyar gólját a két újpesti, Halassy és Németh szerezte. Ezután Antwerpenben a belga, Drezdában pedig az olimpiai címvédő német válogatott volt az „áldozat”, majd a csapat északnak vette az irányt és Svédországban aratott két fölényes győzelmet a skandináv ország legjobbjai ellen. A hazafelé tartó úton, könnyed levezetésként, még a cseheknek is bemutatót tartottunk az akkori modern vízipólóból, ezzel válogatottunk diadalmas európai körútja véget ért. Az eredmények hatalmas visszhangot váltottak ki nemzetközi pólósberkekben, ahol egyöntetű volt a vélemény: „Nincs még egy együttes, amely ilyen módon tudná ezt a győzelmi sortozatot utánózni...”.

A játékosként eltöltött dicső évek után Németh János a válogatott szövetségi kapitányaként is sikereket ért el, az 1948-as olimpián irányításával ezüst érmet szerzett a nemzeti csapat. Többszörös olimpiai bajnokként 1953-ban nem hívták meg a Népstadion megnyitóünnepségére, szemére vetve, hogy „az olimpiai bajnokságot Horthy Miklósnak szerezte”. Ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy az 1956-os forradalom után Spanyolországban telepedett le, ahol sportvezetőként a hiszán vízipólót emelte az európai élmezőnybe. Magyarországon a rendszerváltásig mélységes hallgatás övezte személyét. Visszaemlékezését is csak Amerikában jelentethette meg (jelenleg egy példánya található az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében). Külföldön azonban elismerték eredményeit, az USA-ban 1969-ben beválasztották a sportág legnagyobbjait megőrkítő Hírességek Csarnokába, melybe 1978-ban Halassy Olivér neve is bekerült. 1988-ban Madridban érte a halál.

Az egykori két barát, majd rivális, Németh János és Halassy Olivér, az újpesti és a magyar sport e két kiemelkedő alakja, néhány kilométerre egymástól alussza örök álmát. Előbbi a Farkasréti temető 49-es parcellájában, utóbbi az újpesti Megyeri temető díszsírhelyén. □

*A képeslap a közelmúltban dr. Lövei György ajándékaént került az Újpesti Helytörténeti Gyűjteménybe.

1930 júliusában, néhány nappal a képeslap elküldése után. A magyar vízilabda válogatott a túra svéd állomásán. Balról a második Németh János, az ötödik Halassy Olivér

IVÁNYINÉ KONRÁD GIZELLA

Berda József: Képzeliódés

Berda, aki – Elmélkedés című verse szerint is – „újpestszéli lakásában egyesegyedül” élt, szerette a társaságot. Sőt szervezte is. Levelezőlapokon hívta össze barátait a csütörtöki kocsmai találkozókra, melyeken megjelent a magyar irodalmi élet színe-java Kassák Lajostól Illyés Gyuláig. Ott volt a beszélgetéseken a polihisztor régész, tudományos író, képzőművész-történész László Gyula, aki rajzban és írásban megörökítette a jelenlévőket. Visszaemlékezése, melynek a Találkozásaim címet adta, csak röviddel halála

után, 2003-ban jelent meg a Szabad Tér Kiadó gondozásában. Megtalálhatjuk itt a már említetteken kívül többek között Tersánszky Józsi Jenő, Tamási Áron, Füst Milán, Weöres Sándor és Berda József arcképét is, mely valószínűleg még a Berda-kutatók számára is újdonság. A képhez kapcsolódó írásban a közismert, elhagyottan öltözködő, aktatáskájában borosüveget cipelő, papokkal barátkozó költő jelenik meg.

Kortársaihoz írott verseiben Berda ugyanazt a képet festi – önmagáról. Bizonyíték erre 1957-ben, Ostor és olajág című kötetében megjelent verse:

BERDA JÓZSEF Képzeliódés

(B. Miklósnak)

Szobrász, ki túléléd földi életem
s megmintázod majd, a magad multságára,
bátor ritmusú szobrom, ne feledd testem és
lelkem valóságát kifejezni; hogy hegyeket,
völgyeket, erdőket barangoló rövidnadrágos
kamasz voltam túl a férfielelet delén is, ki
fiatalos hévvel csavarogta a honi
tájakat, kopott, koldusalamizsnás
hátizsákkal a hátán; göcsörtös bottal
a kezében, mire büszkébb volt, mint
a püspök pompás pásztorbotjára, mely
által áldást oszt a hívők seregére. –
Így láss, így képzeld, így fejezd
ki engem magad örömeként is,
s akkor meglátod: miként él
tovább a kegyelem állapotából fogant,
magadmunkálta mű, mely mindig az Embert
örökíti meg a forma folytonos
forrongásában is; hogy túl a halálon
se szűnjön meg életünk értelmének
boldogságban bőszeges varázsa, ámen.

A szerző ezúton mond köszönetet Koltay Gábornak, a Szabad Tér Kiadó igazgatójának a portré közreadásához való szíves hozzájárulásáért.

DR. KRISKA GYÖRGY

Emberi gyász, szitakötő-végzet Megtévesztett szitakötők a Megyeri temetőben

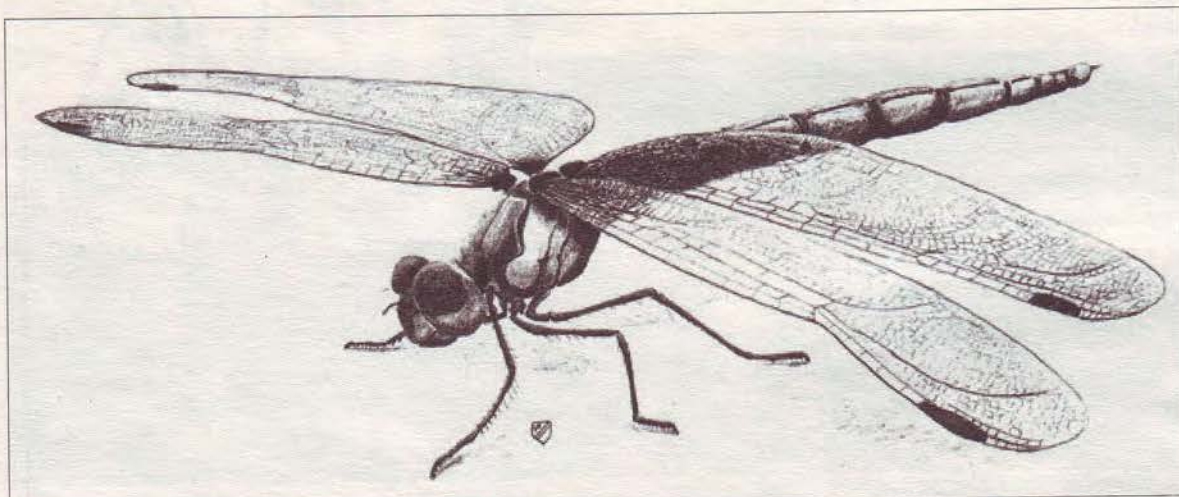

Mindenszentek napja közeledtével, ahogy a korábbi években mindig, idén is benépesült a Megyeri temető az elhunytakra emlékezőkkel. Ilyenkor a hosszabb-rövidebb, napsütéses időszakokban a látogatók különös jelenséget figyelhettek meg a fekete síremlékek-nél: a fényes fekete sírkövek közelében szitakötők jelennek meg, és a vízpartok mellett is tapasztalható jellegzetes viselkedést mutatnak. De vajon mi lehet az oka ennek a különös viselkedésnek? A választ a szitakötők életmódja adhatja meg a számunkra.

Patakok, folyók, tavak partján, erdei tisztásokon gyakorta találkozhatunk a szitakötőkkel. Minél melegebben tűz a nap, annál élénkebbek, annál ritkábban szállnak le a növényzetre pihenni. Táplálékukat, a repülő rovarokat a levegőben ragadják meg, és ott is falják fel őket, sőt a párzásuk, de gyakran a pete-rakásuk is repülés közben történik. A karcsú, díszes állatok testhossza 1,8-13 cm, szárny fesztávolsága 9-14 cm között változik. Legszé-

lesebb testrészük a fejük, minden irányba könnyen elfordítható. A fejen vannak az igen nagyméretű, összetett szemek. Ezek a fej két oldalán elhelyezkedő, nagy félgömb alakú képletek. A szitakötők látása kitűnő és némely tulajdonságában az ember hólyagszemén is tútesz.

A szitakötők két alrendjében különböző a fej formája, amit elsősorban az összetett szem eltérő helyzete okoz. Ennek eredményeként alakul ki az egyenlőszárnyúak (*Isoptera*) súlyzó-, és a felemásszárnyúak (*Anisoptera*) gömb alakú fejformája. A szitakötők homlokán háromszög alakban pontszemek is találhatók, amelyek a fényviszonyok változásait érzékelik, és a szitakötők fényszabályozta életritmusában fontosak. A szitakötő feje vékony nyakkal ízesül a szabadon mozgatható első torszelvényhez. Ez a torszelvény egy pár lábat visel, míg az összenőtt második és harmadikon két további lábpár és két pár szárny található. A szitakötők tüskés lábai a zsákmány biztonságos megfogását segítik, amelyek közül különösen a mozgékony első pár láb fontos.

Felemásszárnyú szitakötő. Liszi János rajza

A felemásszárnyú, nagy szitakötők elülső és hátulsó szárnya alakban és méretben is eltér egymástól. A hátulsó szárny az alap után közvetlenül szélesebb, mint az elülső szárny. Az egyenlő szárnyú kis szitakötők mindkét pár szárnya egyforma, és az egyes szárnyakat egymástól függetlenül is tudják mozgatni.

Ezek a szitakötők sokkal rosszabb repülők, mint az egyenlőtlen szárnyúak.

A szitakötők nőstényei mindig a vízbe rakják petéiket, ahol a lárvák többnyire egy éven belül jutnak el a kifejlett rovar, az imágó megjelenéséig. A ragadozó lárvák legkülönösebb szerve egy sajátos fogó készülék, az alsó ajakból kialakuló fogóalarc. Ez a képződmény a zsákmány megragadására szolgál. A táplálékuk lehet a vízben élő rovarlárva, ebihal vagy götélárva, de néha halivadék is. Átváltozásuk előtt a lárvák kimásznak a szárazra, ahol kifejlett rovarrá vedlenek.

A temetők többsége távol helyezkedik el a vizes élőhelyektől, hiszen ezek közelében a magasabb talajvízszint megakadályozhatja a temetési szertartásokat. Ezért is különösen meglepő a szitakötők gyakran tömeges megjelenése a temetőkben.

Dr. Horváth Gábor biofizikus kollégámmal több éves kutatás eredményeként sikerült megfejtenuünk a rejtély okát. Kutatásainkkal kiderítettük, hogy e különös jelenség hátterében a szitakötők fénypolarizáción alapuló vízkeresése és a sárgák polarizálóképessége áll, miáltal a fekete síremlékek e rovarok ökológiai csapdáiként működnek.

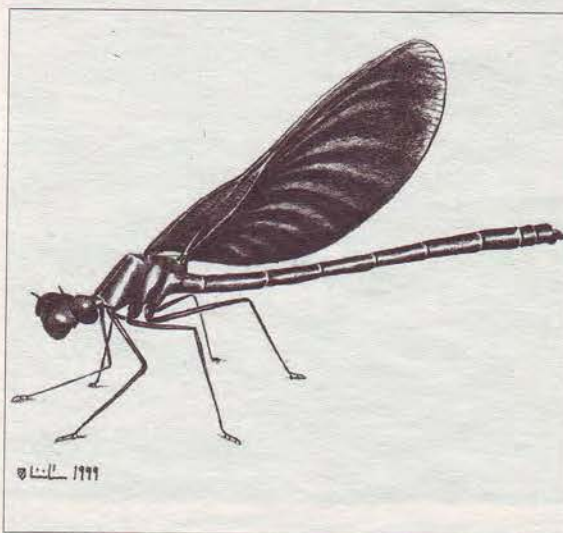
A szitakötők erősen kötődnek a vizes élőhelyekhez, hiszen a lárváik vízben fejlődnek. Miután a szitakötők átváltoznak és megvedlenek, a kifejlett rovarok általában eltávolodnak a víztől és csak a szaporodási, peterakási időszakban térnek vissza oda. A nász idején a nyílt vízfelszín és a mocsári szegélynövényzet alkalmas helyet biztosít a különböző nemű szitakötők találkozásához és a nőstények petézéséhez. A szitakötők vizetnél fellépő természetes viselkedése egyes antropogén eredetű, optikai tulajdonságaival vizet utánzó felületeknél (például fekete agrofóliáknál, nyíltfelszíni olajtározóknál és sötét színű gépkocsiknál) is megjelenik.

Korábbi kutatásaink kimutatták, hogy a szitakötők polarotaktikus rovarok, azaz a

vizet a felszínéről tükröződő vízszintesen polarizált fény alapján ismerik föl. Feltételeztük tehát, hogy a temetői szitakötők különös viselkedésében is fontos szerepe lehet a fekete sárgák fénypolarizációs sajátosságainak, valamint e rovarok polarizációlátásának. Ezért kimértük a sárgák tükröződési-polarizációs mintázatait, és választásos terepkísérletekkel igazoltuk, hogy a fekete sárgákhoz vonzódó szitakötők is pozitív polarotaxissal rendelkeznek.

A vízszintes sima felszíni fekete sárgák ökológiai csapdaként működhetnek, mivel optikai sajátosságaik folytán megakadályozhatják a szitakötők utódgenerációjának kifejlődését: megtévesztik a peterakáshoz készülő szitakötő nőstényeket, melyek így a sárgákra rakják le a petéiket. A peték a szárazon rövid idő alatt kiszáradnak és elpusztulnak. A temetők többsége közelében nem található vizes élőhelyek, ezért e száraz területeken a szitakötők számára az egyetlen ideálisnak tűnő petézőhely a polarizációs sajátosságaiban vizet utánzó fényes fekete sárgák vízszintes felülete, melyek lépre csalják a vizet kereső szitakötőket és rendellenes petézésre készítik őket.

Az újpesti szitakötők különös temetői viselkedése egyáltalán nem számít unikumnak, hiszen e viselkedésforma bármelyik temetőben megfigyelhető szerte az egész világon, ahol előfordulnak a fényt erősen és vízszintesen polarizáló fekete síremlékek. □

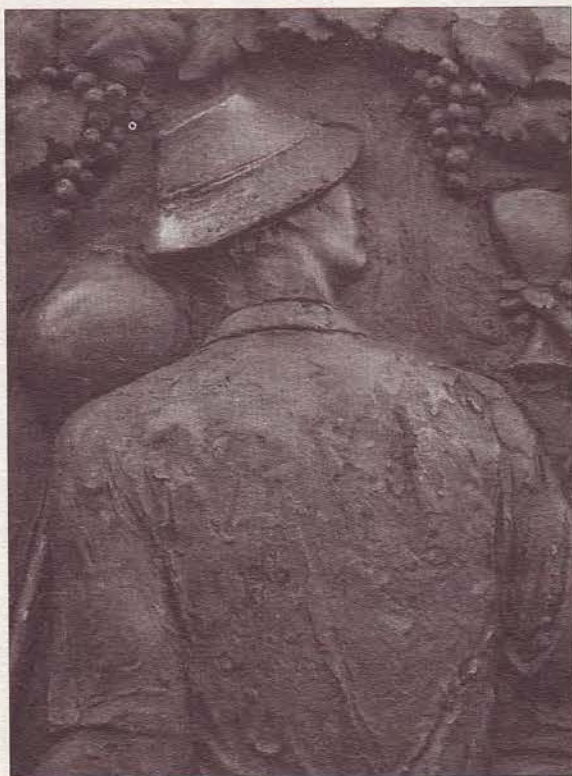
Egyenlőszárnyú szitakötő. Lisi János rajza

Mildenberger Márton

Az Egyesült Államokban azok a mindenki által tisztelt családok, amelyek vissza tudják vezetni családfájukat az első telepeseikig. Újpest is büszke azokra a polgárokat, akik elsőként vetették meg a lábukat az Istvánhegynek nevezett dombon. A település legelső lakosa Mildenberger Márton volt, aki 1786-ban született Budafokon, sváb családban. Tanult mestersége a sörfőzés tudománya volt, de mivel akkortájt Magyarországon még kedveltebb ital volt a bor, ezért korcsmájában jórészt azt mért. Lévé, hogy szülőfalujában sok csapszék működött, ezért néhány évig a Duna mellett északabbra fekvő Szentendrén gyakorolta mesterségét. Megnősült, három gyermeke született. Ezt követően vállalkozó természetű Pestre sodorta, ahol 1811-től 1816-ig élt.

Mildenberger Márton emléktáblája a városháza falán (Tóth Béla alkotása)

1831-ben fordulat állt be a már nem túl fiatal mesterember életében. Az addigra már tehető, tőkeerős vállalkozó új helyszínt keresett csárdaépítés céljával. Jó kapcsolatot épített ki a főtí Károlyi uradalom intézőjével, Burg Károlylyal. Meggyőzte, hogy járja ki a birtokos Károlyi István grófnál, engedélyezze szőlőföldök bérlését az Új-Megyerként is emlegetett, lakatlan területen. Mildenberger Márton nem egyedül érkezett Újpest mai területére. Vele jöttek fiai, Márton és Antal, valamint leánya, Mária. Rajta kívül még 39 bérlő kötött szerződést az uradalommal, és hasított ki magának szőlőföldet a mai Baross és Attila utcák által határolt dombvonulat, az Istvánhegy területéből. Hegyközséget alakítottak, bírójuknak Mildenbergert választották meg, aki a legnagyobb terület bérlője volt. Az Istvánhegy Duna felőli oldalán 22, míg a Rákospalota felé eső oldalán 8 fertálynyi területet művelt meg. Az első telepesek többsége német ajkú ember volt, akik szorgalmas munkájukkal hamarosan termővé varázsolták a vidéket. Példájukat újabb családok követték, akik iparúzésből, kereskedésből éltek és felismerték Újpest területének kedvező közlekedéscsoprajzi adottságait. Hosszú távra kívántak berendezkedni a vidéken, ezért 1833-ban kápolna építését határozták el. A közösség jegyzője, Gozdu Emánuel azt is elérte, hogy a gróf 3000 darab téglával támogatta az építkezést.

Mildenberger a Károlyi uradalom engedélyével, a Gyáli-patak torkolatánál (a mai Váci út és Árpád út kereszteződésénél) kocsmát építtetett. A grófi uradalomtól italmérési jogot kapott. Jellemző, hogy az erről szóló szerződést Mildenberger mint pesti polgár írta alá. Sörháza lett Újpest első épülete. A csapszéken kívül néhány vendégszoba, a váltólovak számára istálló is várta a Vác és Pest között utazókat. Az átmenő forgalom több italmérést is eltartott. Mildenberger Antal nevű fivérét is ide csábította, családostul. A család valamennyi tagja vendéglátásból élt, és jövedelmezőnek tűnt a lehetőség, hogy az Újpest

területén áthaladó, itt megpihenő utasoknak saját borukat mérhessék. Mildemberger Antal Katalin nevű leánya 1837-ben feleségül ment Schreiber János káposztásmegyeri kocsmatulajdonoshoz. Antal nevű fivére szintén önálló csapszéket nyitott. A terület adta lehetőségeket nem csupán a vendéglátás terén aknázták ki. Mildemberger Antal egyike volt azon első vállalkozóknak, akik bérkocsikat üzemeltettek Pest és Újpest között.

Mildemberger Márton vályogból emelt fogadóépületét az 1838-as jeges áradás, amely Pestet is elérte, ugyan romba döntötte, de az „okos és szorgalmas gazdának” nevezett tulajdonos hamarosan újat építtetett, kőből.

1841-ben már nem csak az Istvánhegy, hanem a tőle délre és északra fekvő területek sem voltak lakatlanok. A sváb lakosság mellé a Károlyiak felvidéki, Nyitra megyében található birtokáról szép számban költöztek ide főleg izraelita vallású iparosok. A Löwy család tagjai első bőrfeldolgozó műhelyüket a Mildemberger-féle sörházzal szemben építették fel. A terület gyarapodására felfigyelt a gróf is. Elhatározta, hogy számba veteti a leggyorsabban fejlődő birtoktest lakosait, és rendezi az ott élőkkel kialakult viszonyt. 1840-ben adta ki azt a szerződést, amely Újpest alapítóleveleként él a köztudatban. A dokumentum megvetette egy virágzó, iparosodó, toleráns szellemiségű település alapjait. Kisközség alakult, amelynek első bírása a szintén Nyitra megyében található Nagysurányból érkező Löwy Izsák lett. Mildemberger Márton szerepet vállalt az első területben, Neuschloss Bernát egy évnyi tevékenységét követően ő lett a település pénztárnoka. Feladata volt többek között, hogy begyűjtse az ingyen oktató községi iskolába járó gyermekek családjától a téli tűzifát, valamint a gyertyára befizetendő hozzájárulást. Továbbra is a község legtekintélyesebb, talán legvagyonosabb tagja volt. Háztulajdonosként tizenegy bérlője akadt, rokonai révén kapcsolatban állt az újonnan betelepülőkkel is. Tudatosan törekedett arra, hogy derék iparosokat, zömmel fiatal embereket csalogasson Újpestre. Házasságlevelek adatai szerint gyakorta kérték fel esküvői tanúnak. Mivel az Istvánhegyen épült kicsiny kápolna már nem tudta befogadni a

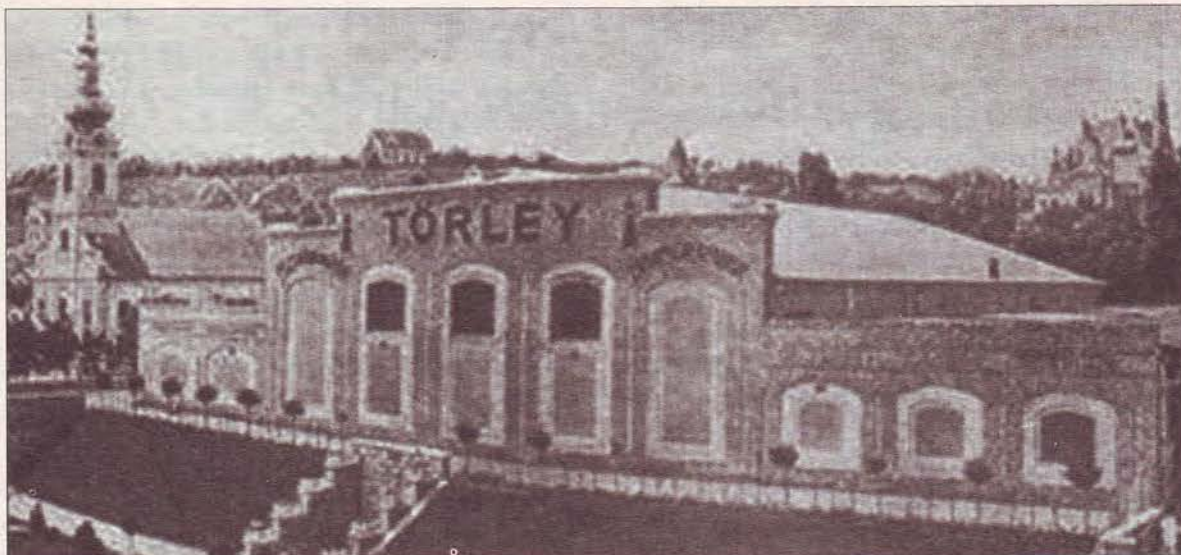
megnövekedett hívőközönséget, Mildemberger Márton szervezésében gyűjtést rendeztek egy nagyobb templom építésére. Ő maga is jelentős összeggel járult hozzá a munkálatokhoz. Az új épületet az akkori temető területén, 1840-ben szentelték fel. Újpest első lakója kivette részét az oktatásügy támogatásából. Mikor megalakult a községi iskola, annak kurátora, az iskolaszék egyik tagja lett.

A sikerek, a gazdasági gyarapodás és a községi hierarchiában betöltött előkelő szerep alighanem meglegedettséggel töltötték el. Ezek mellett az örömök mellett eltörpültek az olyan jellegű bosszúságok és kellemetlenségek, amelyek a községi együttélésnél elkerülhetetlenek. A községi igazságszolgáltatás iratai között például szerepelt egy panaszos levél, amely azt tartalmazta, hogy „Mildemberger Márton serfőzőnek három kutyája össze marcangolták Takáts Mária asszonyt és ruháit is széttépték”. Természetesen az előljárásság vele szemben is fellépett, elmarasztalták, és kötelezték, hogy az ebeket a jövőben láncra tartsa. Egy másik irat arról tanúskodik, hogy két legény összeverekedett a kocsmájában, és csak a községi hajdú megjelenése vetett véget a csetepaténak.

Az évtizedek során végzett szervező- és fizikai munka kikezdte egészségét. 1843-ban, a községi tisztújításkor, visszavonult, és a következő évben elhunyt. Mindösszesen 58 évet élt. Özvegye továbbra is Újpesten maradt, 1848-ban egyike volt azoknak, akik pénzt ajánlottak fel a honvédsereg céljaira. Gyermekei is itt alapítottak családot, egyik ükunokája, Klima Lajos az 1905-ben megnyílt községi gimnázium első igazgatója lett.

Mildemberger Mártont halála után nagy tisztelet övezte Újpesten. 1894. december 13-án az újpesti képviselőtestület hamvait díszsírhelyre temettette. Sajnos az öreg temető megszüntetésekor ezt a sírt felszámolták. A két világháború között utcát neveztek el róla, ez az elnevezés túlélte a politikai szándékú átkezeszteléseket. 1998 októberében az Újpesti Városvédő Egyesület tagjai „Mildemberger Márton nyomában” programnévvel kirándulást tettek Budafokra. 2007 augusztusában, a Közművelődési Kör bronzból és márványból készült, domborművű emléktáblával tisztelt emléke előtt.

Budafok, a Törley-gyár archív fényképen

Budafok és környéke, ahonnan Mildenerger Márton és családja érkezett, régóta lakott terület. A Duna közelsége ezen vidék fejlődésében is meghatározó volt. A Budai-hegység déli előtere egészen a folyó partjáig nyúlik, ahol már a rómaiak is megtelepedtek, létrehozva Campona castellumát, a mai Nagytétényt. Ők honosították meg a szőlőtermesztést is a vidéken. A hegyvonulatot borító löszös talaj, a sok napsütésben részesülő déli lejtők kedveztek a nemes gyümölcs termesztésének. A hegyfok dolomitból és mészkőből álló karsztos anyaga pedig kiválóan alkalmas volt pincék kialakítására. A szőlőföldeket a középkorban folyamatosan művelték, a helybeliek a közeli Buda piacain értékesítették a bort.

A terület a török uralom után, 1698-ban Savoyai Jenő herceg birtoka lett. A neves hadvezér Csepel-szigeti uradalmának szőlőhegyeként tartották számon. Latin nyelven Promontorium-nak nevezték, ami hegyfokot, hegynyúlványt jelent. A herceg kastélyt emeltetett a területen. A birtokos halála után, 1739-ben alakult meg Promontor zsellérközség. Alapítói sváb szőlősgazdák voltak. A település gyors fejlődésében továbbra is szerepet kapott a szőlőművelés és a pincészet. Magyarországon sehol máshol nem látható, páratlan pince- és alagútrendszer alakult ki. Ebben nem csupán a hordókat tárolták, a település

szegényebb sorú lakói szintén a kőzetbe vájt barlanglakásokban húzták meg magukat. Promontor fejlődését az 1886. évi filoxerajárvány vetette vissza. A szőlőket megtámadó betegség rengeteg ember megélhetését fenyegette. A település ekkor vált országosan ismertté, ekkortól emlegetik Budafok néven. Újabb lendületet adott a fejlődésnek, mikor 1861-ben megépült a déli vasút. Tovább javultak Budafok gazdasági lehetőségei, mikor 1909-ben elérte a Helyi Érdekű Vasút (HÉV) sín-párja. Akkor indult fejlődésnek a terület élelmiszeripara. Sörgyárok, sertéshízlaldák, bor nagykereskedések nyitották meg kapuikat. A legjelentősebb vállalat alapítója Törley József volt, aki az egykori Savoyai kastélyban alakította ki a bárói rangra emelkedő család rezidenciáját és építtette fel világhírű pezsgőgyárát.

Budafok 1926-ban városi rangot kapott. Az egykori szőlőkultúra folytatásaként a város a 19. században jelentős borászati centrummá fejlődött, ahol a mai napig borászokat is képeznek. 1987-ben Budafok megkapta a Szőlő és Bor Városa kitüntető nemzetközi oklevelet. Az egykor önálló település ma – Újpesthez hasonlóan – Budapesthez tartozik, a főváros XXII. kerületének része.

Mildenerger Márton kocsmáros és serfőző mester Budafokon tett szert azokra az ismeretekre, amelyeket azután Újpest felvirágoztatásának szolgálatába állított. □

Egy újpesti úszó- és vízipóló bajnok emlékezete

Vitéz Halassy Olivér 1909. július 31-én, Újpesten született. A Corvin utca 11.-ben lakott. Tanulmányait az 1. számú polgári fiúiskolában (Tanoda tér), majd a Mester utcai kereskedelmiben végezte. 15 éves korától az Újpesti Tornaegylet versenyzője volt. 1930-39 között tíz alkalommal nyert országos bajnokságot úszásban. 1931-ben a párizsi Európa Bajnokságon gyorsúszásban és a vízilabda csapat tagjaként is első helyezést ért el. Nemzetközi versenyeken hétszer, folyamúszó bajnokságon tizenegyszer állt a dobogó legmagasabb fokán. 1932-ben és 1936-ban vízilabdában olimpiai bajnokságot nyert. Az utókor elismerését fejezi ki a sportoló életútjáért a 2006-ban adományozott Magyar Örökség díj.

– Egyik leányával, dr. Halassi Ilonával beszélgetünk. Milyenek voltak gyermekévei?

– Hárman voltunk testvérek, három lány. A nővérem sajnos negyven éves korában meghalt. Húgommal és édesanyánkkal az 1980-as évek eleje óta Gyöngyösön élünk. Édesanyám, Antal Margit 92 éves. Édesapám korai halála miatt rá maradt a három gyerek felnevelése. Nagyon nehezen éltünk, a gyermekkorom szinte felejthető, mert annak ellenére, hogy édesanyám mindent megtett, szó szerint zsíros kenyéren nőttem fel. De mindenképpen mindig tanultam és tanulni akartam, mert ez az egy lehetőség volt, hogy valahogyan tovább kerüljünk ebből a helyzetből. A húgommal együtt egyetemet végeztünk, mind a ketten ma már nyugdíjas orvosok vagyunk.

– Hová járt iskolába?

– Az Erzsébet utcai iskolába és a Kani-zsai Dorottya Leánygimnáziumba. Sajnos már nem tudunk visszamenni az alma materbe, mert egészségügyi szakközépiskola lett évtizedekkel ezelőtt. Az iskolákkal soha nem volt bajom, iparkodtam és mindig helytálltam.

Nehéz élet volt azokban a történelmi időkben, de az emberek kedvesek voltak. A szomszédság, a tanárok mindig támogattak bennünket. Ezzel kapcsolatban sok szép emlék jut eszembe. A nagyszüleim nagyon dolgozó emberek voltak, szorgalmasak, sokat produkáltak, s mindenünket elvették az államosítás során. Az anyagi nehézségek és a félelem megkeserítik egy kislány életét. Édesanyám is mindig félt, szinte az alapállásunk volt a rettegés.

– Nagycsaládot említett. Nagyszülei is Újpesten éltek?

– Anyai nagyapám, Antal József, húszüzemet vezetett, egyik üzlete még mindig megvan a Szent István téren, a régi újpestiek – tudomásom szerint – ma is „Antal”-nak nevezik az üzletet. Ezen kívül több boltja is volt. Nagyon korszerű higiénikus körülmények között dolgozott. Gyermekkoromból emlékszem a kis malacfejes csempékre az üzemből. A mai SZTK épülettel szemben is volt egy üzlete, mellette a húsfeldolgozó üzem. Munkáján keresztül szoros kapcsolatban volt a vágóhíd igazgatójával is, dr. Istvánffy Ernővel. Sokáig elnökként vezette az ágazati ipartestületet is.

Haltmayer apai nagyapám az első világháborúban szerezte a vitézi címet. Katonatisztként az Isonzónál több emberét megmentette

Halassy Olivér 1931-ben az újpesti városháza számvevőségén

a biztos haláltól azzal, hogy okosan vezényelte őket. Nagyon szerény, keveset beszélő ember volt. Nagybacska koromban kérdeztem tőle, hogyan történt a dolog. Keveset mesélt az esetről. Végül csak megtudtam: parancs ellenére tette, hogy kikerülte 20-30 emberével a biztos halált. Ezt a bátorságot honorálták a vitézi címmel. Nagyon nagy szeretettel gondolkodott rá és nagymamára, mert szörnyű dolog lehetett elveszteni a fiukat. Nevünk érdekessége, hogy a nagyapám vette föl a fiának a nevét.

– *Hogyan történt?*

– Édesapám tíz éves korában, csintalan kisfiúként le-föl ugrált a többi gyerekkel együtt a villamosról. Megsérült a bal lába. Akkor még nem volt penicillin, antibiotikum semmi, szepszist kapott, s emiatt boka fölött amputálták a lábát. Bizonyára nehezen tette túl magát a dolgon, még pszichiáter sem állhatott mellette akkor. Kapott egy kis műlábát – nagyon kezdetleges dolgok voltak ezek akkoriban – nyilván nehezen járt. A kaszárnyában, ahol nagyapám katonáskodott, volt egy lóúsztató medence, de nem nagyon használták. Édesapám abban tanult meg úszni. Később pedig, a vasúti hídnál lévő fauszodába járt rendszeresen. Rendkívül jól érezte magát ebben a közegben, könnyebb volt a mozgás számára, nem látszott a sérülése sem. Így került kapcsolatba az úszó sporttal, valószínűleg egy-két tréner támogatásával kezdett edzeni. 15 éves korától versenyszerűen úszott, azt hiszem Debrecenben nyerte az első bajnokságát. Már több versenyt is megnyert, de a szülei semmiről nem tudtak. Megbízta benne, nem nagyon mentek utána, hová járka a fiatalembert. Egy alkalommal a szomszéd kérdezte nagyapát, hogyhogyan nincs kint egyetlen versenyen sem, mikor a fia egymás után nyeri a magyar bajnokságokat. Ő nem tud róla, mondta, hiszen a bajnok Halassy Olivér, mi nevünk Haltmayer. Kiderült, hogy mégiscsak édesapámról van szó. Abban az időben nem volt dicsőség, ha a diák iskolán kívüli egyesületbe járt sportolni, hogy ne derüljön ki, apám nevet változtatott, Haltmayerként volt diák, Halassyként versenyző. Így is lelepleződött, mert a bizonyítványa nem lett tökéletes, kevés ideje volt tanulni. Végül is talán éppen sikereinek elismeréseként nagypapa átvette a fia nevét. Nem történelmi kényszerűségből magyarosí-

tott a családkunk, annál is inkább, mert jóval korábban, az 1920-as években történt ez.

– *Ki őrzi a relikviákat, érmeket, kupákat a családi archívumban?*

– Édesanyám kezelte a családi iratokat, ő rendezett mindent gondosan. Betegsége miatt ma már nem tud vele foglalkozni, míg ő él, mi nem nyúlunk hozzá.

– *Édesapja a városbázán számtisztként dolgozott. Hogyan alakult az élete 1945 után?*

– Ha jól emlékszem 1946 áprilisában B listára került, elbocsátották. A sportkapcsolatai éltek még. Aktívan ugyan már nem sportolt, mert 1939-ben szívbelhártya-gyulladást kapott, élethalál között volt sokáig. Hónapokig volt kórházban, akkor még nem léteztek megfelelő gyógyszerek, a gondos ápolás eredményezte gyógyulását. Edzőként, szakmai irányítóként dolgozott tovább. Közben kitört a háború és egészen más problémákkal kellett foglalkozzon. Nem vitték el katonának a lába miatt. Nálunk nagy pincerendszer volt, sok üldözöttet menekített meg 1942-44 között. Több helyen emelt szót az érdekükben, a kormányzóig is elment bizonyos esetekben. Nagyon sok köszönőlevelet őrzünk a megmentettektől, sportolók, mecénások, gyártulajdonosok voltak köztük. A legfájóbb számunkra, hogy egy konszolidálódott helyzetben halt meg apukám, nem a háború, hanem egy vad orosz katona rablótámadásának áldozata lett. Négy autógumiért lelte halálát a taxisofőrrel együtt. Taxival utazott, mert mozgássérültsége miatt a számára biztosított autót a háború alatt elrekvirálták. Autójukat többnyire édesanyám vezette, mert neki nem volt olyan biztos a lába. Műlábára én is emlékszem, kaucsuk és bőr kombinációjából készült, nehéz szerkezet volt, sokszor kisebesedett tőle a lába. Rendszeresen kezelni kellett. Később motorkerékpárt kapott, nem tudom hogyan közlekedett vele, de azt is elvették rövid idő múlva. Szóval azon a napon taxival ment a belvárosba, mert valamilyen sporttal kapcsolatos gyűlésen vett részt, kezdték újjászervezni a sportéletet. Innen jött haza, mikor a Szent László úton, azt hiszem a 36-os számú ház előtt, eléjük vágott egy orosz dzsip két katonával. Először a sofőrt ölték meg, mert őt nézték tulajdonosnak. Édesapám nem futott el, nem hunyászkodott

meg, nem ilyen ember volt, nyilván tiltakozott, közbelépett, ezért ő is áldozattá vált. 1946. szeptember 10-én történt. Miután a rendőrség megtudta, hogy orosz katonák követték el, a nyomozást megszüntették. Mindenkinek ajánlották, hogy ne is firtassa többet. Barátai, az olimpikonok, és azok is, akiket a háború alatt mentett meg, keresték volna a bűnösöket. A fájdalom megtörte édesanyámat, 31 éves korában maradt özvegyen három kisgyerekekkel. Lassan a barátok is elfogytak, sokan külföldre mentek 1956-ban, vagy eltávoztak az élők sorából.

– *Milyen munkalehetőséget talált özvegy édesanyjuk?*

– Kereskedelmi érettségije volt, családja révén zseniális üzletasszonnyá vált. Először nagypapa üzemében a pénzügyi területet felügyelte. Mikor édesapám betegsége miatt már nem sportolhatott, megcsappant a családi jövedelem. A városházán a havi bére 200 pengő alatt volt. Anyukám kitalálta, hogy nevünk ismertségét kihasználva új vállalkozásba kezd. Az 1938-as építőipari fellendülés időszakában építőanyagok nagybani forgalmazását vállalta cégek számára. Pár év után kapcsolatai révén el tudott helyezkedni az Ózdi Kohászati Üzemek budapesti kirendeltségén, szállítmányozással foglalkozott. A Kossuth Lajos utcában volt a székházuk. Megbecsült munkaerő lett,

egészen addig, míg az 50-es években B listára nem került, a káderezések alkalmával kiderült ugyanis, hogy a férje vitéz volt. (Abban az időben érthető, hogy nem írta be a káderlapra, sőt még nevünket is i-vel írtuk.) Nehezen talált újabb állást. Végül sikerült elhelyezkednie az Árpád út elején, a patika mellett lévő hangszerjavító üzletben. Egy ajtó választotta el a javító műhelytől, erősen hangos környezetben dolgozott. El kezdett fájni a szeme, betegállományba ment, kiderült, hogy talán a hangrezgés miatt glaukómát kapott. Nem operálták meg rögtön, s a zöldhályog tönkretette a látóidegeket, egyik szemére teljesen megvakult, s másik is megsérült. Rokkant nyugdíjba került. Ma már teljesen vak; a húgommal él. Sajnos a vakság rendkívüli módon visszaveti az ember életminőségét, csak a rádióhallgatás maradt neki sokáig.

– *Kapott-e érzelmi, anyagi kárpótlást a sok megpróbáltatásért?*

– Az első elismerés Amerikából érkezett 1978-ban. Április 17-én vette fel a Hall of Fame the International Swimming a világ leghíresebb úszói névsorába édesapámat. Sajnos a magyar sportvezetéstől nem kaptunk korábban semmilyen segítséget, bocsánatkérést vagy támogatást. Mióta Schmidt Pál az olimpiai bizottság elnöke, azóta kap nyugdíja mellé ösztöndíjat édesanyám. □

Az olimpiát nyert csapat

Könyvek Újpestről

Az Újpesti Városvédő Egyesület által megjelentetett kötetben Kadlecovits Géza Újpest-tért-díjas helytörténet-kutató minden olyan érdeklődő számára szerkesztett történeti összeállítást, aki kíváncsi Újpest múltjára. A bevezető tanulmány a kezdetektől 2000-ig

követi a plébánia fejlődését. Dr. Temesszentandrás Péter, a főplébánia akkori vezetője a 2000-tól 2006-ig történeteket idézi fel. Krizsán Sándor korabeli újsághírek alapján, az ezredfordulóig követi a templomépítés eseményeit. A kötetből kronologikus sorrendben megismerhetjük a plébánia valamennyi papját és plébánosát, majd arcképeik követik egymást. A Visszaemlékezések című fejezet káplánok és plébánosok írásait gyűjti egybe, majd dr. Gerber Alajos, Gönczöl János, id. Gilyén Elemer és Kadlecovits Géza személyes hangú írása következik. A kötet a képviselőtestület tablóképeivel zárul.

Biró Endre nyomdász és kiadó ezúttal szerzőként jegyzi az Egy 100 éves város emlékei című könyvet. Az Emberek, sorsok, dokumentumok sorozat Újpest című kötetében az épített környezetről, az oktatásról, az iparról, a

közlekedésről, tűzvészről és árvízi pusztításokról egyaránt olvashatunk. Családok élete, egyéni sorsok elevenednek meg interjúk és magánokiratok alapján. Biró Endre kutatásai nyomán érdekes dokumentumok, egyes esetekben eddig nem publikált illusztrációk is kerülhettek az oldalakra. A lakóhelye felé megbecsülő gondoskodással forduló szerkesztő kiadványa kellemes hangvételben közöl hasznos információkat. A kötet megvásárolható az Újpesti Helytörténeti Gyűjteményben és az Újpest Galériában.

Városrészünk öröksége

Szeptember 16-án a Kulturális Örökség Napjai elnevezésű rendezvény keretében 135 érdeklődő kereste fel a Városházát és az Egek Királynéja plébániatemplomot.

Helytörténeti vetélkedő

Október 1-jén, a Gyermekek és Ifjúsági Házban került sor az általános iskolások helytörténeti vetélkedőjére. A Helytörténeti Alapítvány által meghirdetett versenyt az Angol Tagozatos Általános Iskola 8. b osztályosainak csapata nyerte. Felkészítő tanár: Kalóné Romhányi Ildikó. A második helyen a Könyves Kálmán Gimnázium kisgimnazistái végeztek. Felkészítő tanár: Szakonyiné Cseri Bogáta. Harmadik helyezést ért el a Homoktövis Általános Iskola csapata, Tengelyné Fábsits Katalin felkészítésével.

Lezárult a szavazás

A Helytörténeti Gyűjteményben ismert újpesti épület-makettekről szavazott a közönség. A versenyt Kalóné Romhányi Ildikó tanárnő vezetésével az Angol Tagozatos Általános Iskola csapata nyerte, a Városháza makettjével. A résztvevők a Helytörténeti Alapítvány ajándékait kapták.

Száz év – száz kérdés

November 24-én, az Ady Endre Művelődési Központban felnőtt csapatok számára rendezett helytörténeti vetélkedőt az Újpesti Városvédő Egyesület. A Kadlecovits Géza helytörténet-kutató által szerkesztett-vezetett versenyt Ornán Ildikó csapata nyerte. Második a Lőrincz Róbert által vezetett csapat, harmadik lett Csonka György csapata.

Arany Horgony-díj

December 8-án, a Városháza dísztermében került sor az Arany Horgony-díjak átadására. Az Újpesti Városvédő Egyesület által alapított kitüntetést dr. Derce Tamás polgármester, Ferenczy Gizella, az Újpesti Civil Kórus vezetője, Fericsán Kálmán tanár, Hirman László tanár, valamint Jozefka Antal mérnök vette át.

Decembéri számunkban az 1., 4., 5., 6., 16., 20., 29. és 31. oldalon látható fotókat az Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény bocsátotta rendelkezésünkre.